

Martin Ruebens (red.)

Ferdinand
Tönnies

GEMEENSCHAP EN MAATSCHAPPIJ
Grondbegrippen van de zuivere sociologie

acco

S 172

FERDINAND TÖNNIES
GEMEENSCHAP EN MAATSCHAPPIJ

SOCIALE WETENSCHAPPEN KLASSIEK
NR. 2

Onder leiding van
Lieven Vandekerckhove

redactiecomité

Karel Dobbelaere, Mark Elchardus, Frans Lammertijn,
Hendrik Van Geel, Jan Vranken

Deze uitgave verschijnt ook als :
Tijdschrift voor Sociologie

1989 (10), nr. 6.

Martin Ruebens (red.)

Ferdinand Tönnies
Gemeenschap en maatschappij

Grondbegrippen van de zuivere sociologie

Acco Leuven / Amersfoort

Eerste druk: 1990

Gepubliceerd door Uitgeverij Acco

- in *België*: Tiensestraat 134-136, 3000 Leuven

- in *Nederland*: Koningin Wilhelminalaan 17 / Postbus 395, 3800 AJ Amersfoort

Omslagontwerp: Joris Pollers

De oorspronkelijke uitgave van dit boek verscheen in 1887 onder de titel: "*Gemeinschaft und Gesellschaft. Abhandlung des Kommunismus und Sozialismus als empirischer Kulturformen*" (Leipzig, Reisland Verlag).

Deze synopsis is gebaseerd op de achtste uitgave, verschenen in 1935 onder de titel: "*Gemeinschaft und Gesellschaft. Grundbegriffe der reinen Soziologie*" (Leipzig, Hans Buske Verlag), herdrukt in 1979 (Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft).

© Oorspronkelijke uitgave: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt

© Synopsis: Acco (Academische Coöperatief c.v.), Leuven (België)

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by mimeograph, film or any other means without permission in writing from the publisher.

D/1989/0543/153

NUGI 652

ISBN 90-334-2135-6

INHOUD

<i>Verantwoording</i>	7
<i>Deel I: Algemene definitie van de basisbegrippen</i>	9
Het thema	11
§ 1. Enkele begripsomschrijvingen	11
§ 2. Organische en mechanische structuren	12
Hoofdstuk 1: Theorie van de gemeenschap	14
§ 1. Bronnen van gemeenschap	14
§ 2. De verdeling van arbeid en genot in een gemeenschap	15
§ 3. Drie types van gemeenschapsbanden	16
§ 4. Wederzijds begrip als gemeenschapswil	16
§ 5. De huiskring en de huishouding	17
§ 6. De dorpsgemeenschap en de eigendomsrelaties	18
§ 7. De stad en de ambachtsskunst	19
Hoofdstuk 2: Theorie van de maatschappij	21
§ 8. Maatschappelijke ruil en arbeid	21
§ 9. Het contract	22
§ 10. De handelaar, de arbeider en de grootgrondbezitter	23
§ 11. Het industriële ontwikkelingsproces	24
§ 12. Arbeidswaarde en arbeidstijd	25
§ 13. Arbeidsmarkt, kleinhandel en kapitalisme	26
<i>Deel II: Wezenswil en verstandswil</i>	29
Hoofdstuk 1: Vormen van menselijke wil	31
§ 1. Begripsomschrijving	31
§ 2. De wezenswil en het organisme	31
§ 3. Vormen van wezenswil: het genoeg, de gewoonte en de herinnering	32

§ 4. Enkele voorlopige conclusies	33
§ 5. Vormen van verstandswil	34
§ 6. Het streven van de verstandswil	35
Hoofdstuk 2: Enkele verdere verduidelijkingen	37
§ 7. Inleiding	37
§ 8. Wilsvormen en hun relatie tot vrijheid	37
§ 9. Wezens- en verstandswil als begripsmatige constructies	38
§ 10. Mechanisch en organisch denken, wetenschap en kunst	39
§ 11. Besluit	40
Hoofdstuk 3: De empirische betekenis van de verschillende wilsvormen	41
§ 12. De vrouwelijke, jeugdige wezenswil en de mannelijke, volwassen verstandswil	41
§ 13. Het volk en de ontwikkelde mens	42
§ 14. De positie van vrouw, kind en volk in de maatschappij	43
<i>Deel III: De sociologische grondslagen van het natuurrecht</i>	47
Hoofdstuk 1: Definities en stellingen	49
§ 1. Het zelf en de persoon	49
§ 2. Rechtssystemen en wilsvormen	50
§ 3. Statusrelaties en contractrelaties	51
§ 4. Rechtspersonen in gemeenschap en maatschappij	52
Hoofdstuk 2: Natuurlijke elementen in het recht	54
Hoofdstuk 3: Vormen van wilsverbondenheid: volksgemeenschap en staat	56
§ 5. Gebruiken, zeden en gewoonterecht	56
§ 6. Kenmerken van de volksgemeenschap	57
§ 7. Kenmerken van de staat	57
§ 8. Religie en publieke opinie	59
<i>Slot: Besluit en overzicht</i>	61
§ 1. Twee samenlevingsvormen	61
§ 2. De groei van de grootstad en de staat	62
§ 3. Van gemeenschap naar maatschappij	63

VERANTWOORDING

Het initiatief om een bibliotheek op te zetten van belangrijke sociaal-wetenschappelijke teksten onder synoptische vorm, is erop gericht, sociale wetenschappers en al wie geïnteresseerd is in een goed begrip van het gemeenschapsleven, beter vertrouwd te maken met de klassieke auteurs uit onze disciplines. Want hoewel de klassieken uitdrukkelijk behandeld worden aan de universiteiten, worden ze slechts beperkt gelezen door jonge intellectuelen; en eenmaal de opleiding achter de rug, is de uitdaging van zulke lectuur veelal te groot om er, zonder professionele druk, nog eens echt werk van te maken. Het is nu juist om de stap naar de lectuur van de klassieken te vergemakkelijken, dat we van een reeks klassieke teksten een synopsis publiceren. Dit wil zeggen dat we een aantal teksten, die een fundamenteel inzicht in de organisatie van de samenleving formuleren en die daarom een plaats innemen in de geschiedenis van de sociale wetenschappen of zulke plaats aan het verwerven zijn, binnen handbereik brengen door er een nederlandstalige adaptatie van te maken. Zulke adaptatie of synopsis is geen vertaling van het oorspronkelijk werk, maar een samenvattende reproductie. De adaptatie geeft op de eerste plaats een getrouwe weergave van de *gedachtengang* die in het oorspronkelijk werk ontwikkeld werd; het is daarvoor niet nodig dit werk integraal te vertalen. We volgen de redenering van het begin tot het einde door de auteur het essentiële van zijn verhaal nóg eens te laten vertellen, maar dan onder verkorte vorm en in onze eigen taal.

Hoewel het dus de bedoeling is om bij het adapteren de oorspronkelijke tekst zo getrouw mogelijk te volgen, impliceert het samenvattend omzetten van deze tekst onvermijdelijk een zekere interpretatiemarge van de kant van de adaptor. Deze moet inderdaad van alinea tot alinea beslissen hoe hij zijn dubbele taak zal uitvoeren om enerzijds zo dicht mogelijk bij de tekst te blijven, die hij adapteert, en om er anderzijds slechts het essentiële van naar voor te brengen.

Om deze reden zal geen enkele synopsis een letterlijke verwoording brengen — of beter alléén maar een letterlijke verwoording — van het ideeëngoed zoals dit oorspronkelijk werd uitgedrukt, maar zal elke synopsis een continue en getrouwe samenvatting van dit ideeëngoed presenteren.

Lieven Vandekerckhove

*Deel I***ALGEMENE DEFINITIE VAN DE BASISBEGRIPPEN**

HET THEMA

§ 1. Enkele begripsomschrijvingen

De wil van elke mens staat in meerdere relaties tot die van de ander. Elke zulke relatie bezit wederkerige effecten, in die zin dat wat van de ene kant gedaan of gegeven wordt, van de andere kant ondergaan of ontvangen wordt. Deze effecten kunnen leiden ofwel tot behoud of bevestiging ofwel tot vernietiging of ontkenning van de wil of het leven van de ander. Voorliggende theorie zal uitsluitend betrekking hebben op relaties van wederzijdse bevestiging. De groep, die gevormd wordt door zulke positieve relatie en die wordt opgevat als een samenhangend wezen of ding met interne en externe effecten, noemen we een *verbond* ('Verbindung'). Wanneer we de relatie zelf als een reëel en organisch leven benaderen, dan duiden we dit aan met de term *gemeenschap* ('Gemeinschaft'). Bekijken we deze positieve relatie als een ideële en mechanische structuur, dan hanteren we het concept *maatschappij* ('Gesellschaft').

Deze termen, ingebed in het Duitse taalgebruik, zijn tot op heden in de wetenschappelijke terminologie zonder onderscheid door elkaar gehaald. Enkele inleidende opmerkingen kunnen deze tegenstelling verduidelijken. Al het intieme, huiselijke samenleven wordt als leven in een gemeenschap begrepen. De maatschappij echter is de sfeer van de openbaarheid of de buitenwereld. Vanaf de geboorte bevindt men zich in gemeenschap met zijn gezin, met al het wel en wee hieraan verbonden. Een maatschappij daarentegen treedt men in, net als in een vreemd land. Slechts wanneer we het begrip verbond in zijn maatschappelijke betekenis hanteren, kunnen we juridisch spreken van een maatschappij van huishoudens. Een huiselijke gemeenschap echter is iets wat iedere betrokkene onmiddellijk en gevoelsmatig ervaart. Een huwelijk is als een totale levensgemeenschap, terwijl een 'levensmaatschappij' een kontradiktie in de termen is. In een religieuze gemeenschap wordt men opgenomen, maar van een 'religieuze maatschappij', als een vereniging rond een bepaald doel, spreken we slechts in een politieke of theoretische betekenis. Er is sprake van gemeenschap van taal, van gebruiken en overtuigingen, maar in de sfeer van de handel, het transport en de wetenschap hanteren we het begrip maatschappij. Alhoewel er onder handelspartners een zekere vertrouwelijkheid of gemeenschap kan zijn, kan men toch moeilijk spreken van een 'handelsgemeenschap'. De samenstelling 'gemeenschap-van-aandelen' vormen, zou volledig verfoeilijk zijn, in te-

genstelling tot gemeenschappelijk grondbezit. In deze betekenis is er tussen echtgenoten sprake van gemeenschap van goederen, maar niet van een maatschappij van goederen.

Zo kunnen zich vele onderscheidingen voordoen. In de meest algemene betekenis spreken we van een gemeenschap wanneer we de gehele mensheid omvatten, net zoals de Kerk dit bekijkt. Terwijl een menselijke maatschappij verwijst naar het naast elkaar bestaan van onderling onafhankelijke personen. Sinds kort wordt in wetenschappelijke zin gesproken over de maatschappij van een land, in tegenstelling tot het begrip staat. Maar die betekenis wordt slechts echt verduidelijkt in zijn diepere tegenstelling tot de term volksgemeenschap. Gemeenschap is oud, maatschappij is nieuw, zowel wat betreft het verschijnsel als de term. Gemeenschap is het duurzame en echte samenleven, een maatschappij slechts iets voorbijgaands of schijnbaars. Daarom is het gepast om een gemeenschap als een levend organisme en een maatschappij als een mechanisch aggregaat te begrijpen.

§ 2. Organische en mechanische structuren

Al het werkelijke is organisch in zoverre het slechts begrepen kan worden in samenhang met de totale werkelijkheid die de aard en de werking ervan bepaalt. Naast de samenstelbare en samengestelde deeltjes van dode materie bestaan er organische lichamen, waartoe ook wij, naar kennis strevende mensen, behoren. Elk van ons heeft indirecte kennis van de ander en onmiddellijke kennis van zichzelf. Onvermijdelijk ervaren we, net zoals wij onszelf ervaren, dat met elk levend wezen een psychisch leven verbonden is. Objectief echter zien we dat we hier telkens met een totaliteit te maken hebben die niet samengesteld wordt uit haar delen, maar deze delen zelf bepaalt en veroorzaakt. In deze betekenis kunnen we elk menselijk wezen als een reële, levendige totaliteit opvatten. De menselijke kracht kan anorganische dingen uit organische materialen voortbrengen, door deze laatste te delen en weerom te verbinden. Op deze wijze brengt ook de wetenschap dingen tot eenheid en vormt ze begrippen. Dit creatief element heeft de wetenschap gemeen met naïeve beschouwingen, met kunstzinnige fantasieën, met volksgeloof en met geestdriftige dichtkunst. Tegelijkertijd maakt de wetenschap ook het levendige dood wanneer ze de relaties en samenhang hiervan tracht te begrijpen. De wetenschap herleidt hiertoe alle toestanden en krachten tot bewegingen en ze begrijpt alle bewegingen als een hoeveelheid gepresteerde arbeid. Dit mechanistisch denken is echter niet geschikt om tendenzen en noodzakelijkheden van organische wording en vergankelijkheid te kunnen begrijpen. Op dit vlak zijn concepten zelf levendige, zich veranderende en ontwikkelende

realiteiten. Wanneer wetenschap hier te werk gaat, verandert ze haar eigen aard en wordt ze van een logische en rationele tot een intuïtieve en dialectische opvatting, of m.a.w. een filosofie. Maar in deze studie houden we ons niet bezig met aard en soort, ook niet, wat mensen betreft, met rassen, volkeren en stammen als biologische eenheden. Wij hebben een sociologische interpretatie voor ogen, waarin menselijke relaties als levendig en niet enkel als een artefact opgevat worden. Dit alles heeft een evenbeeld en een analogie in de theorie van de individuele wil, en in deze betekenis zal het tweede deel van dit opstel dit psychologisch probleem als onderwerp nemen.

Hoofdstuk 1: THEORIE VAN DE GEMEENSCHAP

§ 1. Bronnen van gemeenschap

De theorie van de gemeenschap gaat uit van een oorspronkelijke of natuurlijke toestand waarin de menselijke wil zich volmaakt ontwikkelt en in stand houdt. Deze menselijke verbondenheid, opgevat als een directe wederzijdse bevestiging, toont zich het meest nadrukkelijk in drie relatievormen, namelijk 1) de moeder-kind relatie, 2) de relatie tussen man en vrouw als echtbaar, 3) de relatie tussen broers en zusters. In elk van deze relatievormen is de gemeenschap embryonaal aanwezig.

A) De *moeder-kind relatie* heeft zijn diepste wortels in een instinctieve band. In deze relatie is de overgang van een lichamelijke naar een geestelijke verbondenheid tastbaar aanwezig. Naarmate het kind zelf bekwaam wordt om zich te voeden, te beschermen en leiding te geven, wordt de scheiding tussen moeder en kind méér waarschijnlijk. Deze ontwikkeling kan afgeremd worden door wederzijds vertrouwen, door vreugdevolle herinneringen aan elkaar of door dankbaarheid van het kind.

B) In de relatie tussen *echtgenoten* leidt het sexuele instinct niet noodzakelijk naar een wederzijdse band, maar eerder naar een eenzijdige onderdrukking van de vrouw, die, zwakker van natuur, een bezitsvoorwerp wordt of tot horigheid gedwongen wordt. De instandhouding van een man-vrouw relatie is eerder afhankelijk van gewoontevorming of van het bezit van gezamenlijke kinderen en gemeenschappelijke goederen.

C) Tussen *broers en zusters* is een dergelijke instinctieve band niet aanwezig. Wel erkennen we de zuster-broederliefde als de meest menselijke relatievorm. In deze relatie is het instinct zwak, maar de herinnering sterk aan het samen opgroeien en het samen beleven van aangename ervaringen. Tussen broers kunnen we bovendien een sterke gelijkheid in rijpheid en kracht verwachten, alhoewel verschillen in denkvermogen en ervaring zich duidelijk kunnen aftekenen.

Met deze drie fundamentele relatievormen zijn er verschillende, meer afstandelijke relaties verbonden, die hun eenheid en voltooiing vinden in de vader-kind

relatie. Deze relatie wordt gekenmerkt door een zwakke instinctieve band, door een sterke wederzijdse genegenheid, maar vooral door een ongelijke rijpheid en kracht. In het vaderschap vinden we het gezag als idee terug in haar meest zuivere gemeenschapsbetekenis. Die idee verwijst niet naar de uitoefening van activiteiten die de belangen van de heer dienen, maar naar opvoeding en raadgevingen waardoor de vader de rijkdom van zijn eigen leven mededeelt aan zijn kinderen.

§ 2. De verdeling van arbeid en genot in een gemeenschap

In elke gemeenschap is er een evenwichtige verdeling tussen genot en arbeid aanwezig. In een moeder-kind relatie, alsook in een man-vrouw relatie, overheerst het genot over de arbeid. Noch in leeftijdsverschillen, noch in sexe-verschillen, maar in verschillen in natuurlijke kracht manifesteert zich de arbeidsverdeling het opvallendst. Om gemeenschappelijke bezittingen te beschermen zal de vrouw de waardevolle voorwerpen onder haar hoede houden en zal de man de vijand afweren. Om voedselvoorziening te verzekeren zal de man het voedsel bemachtigen en de vrouw zorgen voor de bewaring en de bereiding. Echte hulpverlening, wederzijdse ondersteuning en bescherming bestaan in hun zuiverste vorm in de relatie tussen broers en zusters. Hier treedt een verschil in mentale begaafdheid naar voren, waarbij de een zorgt voor het denkwerk en de ander voor de uitvoering en de handenarbeid.

Wanneer we deze relatievormen voorstellen als een machtsevenwicht dan moeten de verschillende krachten in deze relaties elkaar compenseren. Het grootste genot gaat samen met de zwaarste arbeid, en omgekeerd. Een gevoel van superioriteit en macht gaat samen met een overschot aan genot, terwijl een gevoel van inferioriteit tegelijkertijd met enige tegenzin ervaren wordt, ook wanneer dit door liefde, gewoontevorming en dankbaarheid kan verlicht worden. Alhoewel superioriteit kan leiden tot hoogmoed en wreedheid, is de tendens tot het verrichten van goede daden groot. Zo zien we hoe een instinctieve en naïeve tederheid van de sterkeren voor de zwakkeren nauw samenhangt met het genot van eigen bezittingen en macht.

Superioriteit die uitgeoefend wordt om het welzijn van de ondergeschikten te bevorderen en die door hen ook positief bevonden wordt, noemen we waardigheid. Waardigheid voortvloeiend uit ouderdom, sterkte of wijsheid vinden we verenigd terug in de vaderfiguur. In dit machtsverschil gaat tederheid met hoogachting samen en welwillendheid met respect. Beide gezindheden vormen de basis van elke gemeenschap.

§ 3. Drie types van gemeenschapsbanden

In relaties van verwantschap, nabuurschap en vriendschap wordt de gemeenschapsband op drie verschillende wijzen uitgedrukt.

De *verwantschap* vindt haar belichaming in het huis, waar mensen samenleven onder éénzelfde beschermend dak, dezelfde zaken gebruiken en er samen van genieten. Hier, wanneer hij zich omringd weet van familieleden en verwanten, voelt de mens zich het best en het meest opgewekt. *Nabuurschap* is gebaseerd op het nabije samenleven in eenzelfde dorp. Dit veroorzaakt veelvuldige contacten, gewenning en een wederzijdse vertrouwde kennis. *Vriendschap* vloeit voort uit een eensgezinde arbeid en mentaliteit. Deze band moet in stand gehouden worden door losse en veelvuldige ontmoetingen, die het meest waarschijnlijk voorkomen in de stad. Vriendschapsrelaties zijn het minst organisch en het minst instinctief van karakter, ze zijn minder gebaseerd op gewoonten dan wel op toeval of op vrije wil.

Een gemeenschapsrelatie houdt slechts stand wanneer wederzijdse bescherming en bevestiging overheersen. Dit impliceert waardigheid die in een verwantschapsrelatie gebaseerd is op *leeftijd* en geconcentreerd is in de vaderfiguur. Zijn optreden, op basis van gerechtigheid, is gelijkwaardig aan dat van een rechter. In een nabuurschapsrelatie vloeit waardigheid voort uit *kracht*, belichaamd door een aanvoerder of heerser die zich in de strijd door moed en dapperheid weet te onderscheiden. Inzoverre vriendschap gekenmerkt wordt door een gemeenschappelijke toewijding, berust waardigheid hier op *wijsheid*. Deze waardigheid wordt belichaamd door de meester in zijn relatie tot zijn leerlingen. Deze verschillende waardigheden en deugden veronderstellen elkaar en vullen elkaar aan.

Net zoals rechten en plichten twee zijden zijn van eenzelfde iets, kan waardigheid ook als een dienst aan de gemeenschap bekeken worden. Toch sluit dit geen ongelijkheid uit wat betreft plichten en voorrechten. Deze ongelijkheid moet echter binnen de perken blijven, zoniet valt de gemeenschap uiteen.

§ 4. Wederzijds begrip als gemeenschapswil

De wil in de gemeenschap wordt gekarakteriseerd als een bindende gezindheid die we zullen omschrijven als *wederzijds begrip* ('Verständnis'). Deze sociale kracht en sympathie houdt mensen samen als leden van eenzelfde totaliteit. Dit wederzijds begrip is de uitdrukking van de wezenswil waarmee mensen met elkaar verbonden zijn. Wederzijds begrip berust op een intieme kennis van elkaar, of m.a.w. op een directe belangstelling voor elkaar en een bereidheid om

vreugde en leed samen te delen. Taal is het medium bij uitstek waarlangs wederzijds begrip zich ontwikkelt en vormt. Taal is geen instrument dat werd uitgedacht om tot wederzijds begrip te komen, maar ze is tegelijkertijd de inhoud en de vorm van dit wederzijds begrip.

De wortels van de taal zijn terug te vinden in de sfeer van intimiteit, tederheid en liefde. Op basis hiervan kunnen we de basiswetmatigheid van een gemeenschap als volgt omschrijven: 1) Verwanten, buren en vrienden hebben elkaar lief en gewennen aan elkaar. 2) Tussen geliefden heerst wederzijds begrip. 3) Mensen die elkaar liefhebben en tot wederzijds begrip komen, blijven samenwonen en bouwen een gezamenlijk leven uit.

Wederzijds begrip is de meest eenvoudige uitdrukking van de ware aard van het samen leven, wonen en werken. In een eerste en meer algemene betekenis komt dit tot uiting in *de huiselijke sfeer*. Ook in andere vormen, in grotere groepsverbanden, is deze wilsvorm terug te vinden. Dit wederzijds begrip nemen we waar bij leden van eenzelfde volk, maar in een nog grotere intensiteit bij leden van eenzelfde stam en nog verder ontwikkeld bij leden van eenzelfde clan. Uit deze groepen ontstaan landen, gewesten en *dorpen*. Hieruit voortvloeiend, maar toch gedeeltelijk onafhankelijk, ontwikkelt zich *de stad*.

Uiteindelijk wordt de allerlaatste eenheid gevormd door de huiskring. Elke grotere eenheid kan begrepen worden als een zich verder vertakte huiskring. De studie van het huis is daarom de studie van de gemeenschap, net zoals de studie van de organische cel de studie van het leven is.

§ 5. De huiskring en de huishouding

In de huiskring zijn drie sferen te onderscheiden die zich rond eenzelfde centrum bewegen: de binnenste sfeer wordt gevormd door de man en de vrouw, de volgende bestaat uit de nakomelingen en aan de rand staat het huispersoneel. De groep van meiden en knechten kan de status verwerven van een kind, maar dit kan ook in slavernij overgaan wanneer hun behandeling beneden alle menselijke waardigheid verloopt. Het is een diep en lichtzinnig vooroordeel knechtschap te begrijpen als een op zich menselijk onwaardige toestand. Een knecht, die het wel en het wee van de familie deelt, die zijn heer met respect bejegt en vertrouwen geniet als helper of raadgever, is naar zijn morele hoedanigheid een vrij persoon. De wettelijke slavernijstand is daarentegen een onrecht omdat de persoon als een ding en niet als een denkend wezen erkend wordt.

In de *huishouding*, als de economische organisatie van de huiskring, zijn arbeid en genot met elkaar verenigd. Het haardvuur en de tafel symboliseren de we-

zenskern van het huis. Dit is de plaats waar man en vrouw, jong en oud, meester en dienaar samen de maaltijd nemen en genieten van de goederen die ze door eigen of gedeelde arbeid geproduceerd hebben. In deze eenvoudige distributie van goederen ontmoeten we de *ruilrelatie* in zijn meest oorspronkelijke betekenis.

Naar vorm kunnen drie types van huizen onderscheiden worden: 1) de geïsoleerde woning, zoals een afgelegen boerderij of zoals een landhuis toebehorend aan de heer van de streek, 2) de hoeve in een landelijk dorp waarin het huisgezin zichzelf, of in samenwerking met burens, voorziet in de meest fundamentele behoeften, 3) de stadswoning als het huis van de ambachtsman die voor zijn levensbehoeften aangewezen is op ruilrelaties. In de stad moet het huisgezin voortdurend een surplus aan goederen produceren om zich op het platteland van de nodige levensmiddelen te kunnen voorzien. Hierdoor ontstaan ruilrelaties tussen stad en platteland. Toch leeft in deze relatie tussen stad en platteland een broederlijke geest van geven en delen, gebaseerd op verwantschap en vriendschap. Ook de relaties tussen steden onderling mogen niet begrepen worden als louter vraag en aanbod van goederen. Deze relaties worden gedragen door een gemeenschappelijke wil en drukken een wederzijdse verbondenheid uit.

§ 6. De dorpsgemeenschap en de eigendomsrelaties

Aan de huiskring en het dorp gaat de clan vooraf. In de clan is een mengeling van patriarchale en broederlijke elementen aanwezig, of m.a.w. een mengeling van kenmerken van de huiskring en van kenmerken van de dorpsgemeenschap. Het patriarchale aspect ontbreekt echter niet in het dorp, en het is juist dit element dat vanuit historisch oogpunt belangrijk geacht wordt als fundament voor de feodaliteit. Het respect voor zijn ouderdom en zijn verheven afstamming verbindt de clanleider met de gemeenschappelijke voorvaders van alle clanleden en verzekert hem zo een goddelijke oorsprong en waardigheid. Het is daarom heel natuurlijk dat hem de eerste veldvruchten en de eerstgeboren dieren aangeboden worden en hem de beste landerijen ter beschikking gesteld worden. Zijn werkelijke macht, als leenheer, groeit echter pas wanneer hij in naam van de gemeenschap functies vervult die hoofdzakelijk zijn eigen belang dienen en die uiteindelijk alleen in zijn naam uitgevoerd worden. De feodale heer beheerst het onverdeelde land en geeft dit in leen aan kleinere leenheren. Deze leenheren verzamelen voor jacht en oorlog heel wat mensen onder zich die zich vestigen als boer of veehouder in dienst van hun leenheer. De eigendom van deze leenmannen resulteert uit hun gemeenschapsrelatie met de leenheer. De feodale heer kan geneigd zijn om zijn hoger eigendomsrecht te beschouwen als een alleenrecht. Uiteindelijk kan dit tot de situatie leiden waarin kleinere landeigenaars

slechts de status verwerven van horige zodat hun eigendomsrecht een louter gebruiksrecht wordt. In dit extreme geval wordt de grond het absolute alleenrecht van de feodale heer en komt men, ofwel in complete lijfeigenschap terecht met onbeperkte diensten en prestaties, ofwel in een vrije contractuele pachtverhouding met weliswaar beperkte maar overdreven prestaties. Toch kan het gebeuren dat de feodale heer, naar eigen wil of onder druk van de wetgeving, eigendom afstaat. In al deze gevallen is een wijziging slechts van juridische aard en blijven de gemeenschapsbanden in stand, ondanks eventuele druk en weerstand hiertegen.

In de dorpscultuur, en het daaraan verbonden feodale systeem, wordt de orde in de gehele samenleving beheerst door de idee van een natuurlijke verdeling met een goddelijke oorsprong. Van heel weinig belang zijn begrippen zoals ruil en verkoop, verdrag en reglementering. De verhouding tussen gemeenschap en feodale heer, en tussen leden van een gemeenschap onderling, is gebaseerd niet op contracten, maar op wederzijds begrip. Het dorp lijkt, in zijn verhouding tot de grond, op een huishouding. De individuele landbouwer verkeert in een feitelijke en economische onmogelijkheid om zijn eigen economie los te koppelen van de dorps economie. De dorpsgemeenschap bepaalt de afbakening van akkers en weilanden, de bestemming van de gronden, de zaai- en oogsttijd, het loon, de beperkingen en verplichtingen verbonden aan het eigendomsrecht. De verschillende beroepen en diensten in de dorpsgemeenschap zijn vergelijkbaar met de verschillende organen van een menselijk lichaam. De organisatie van het samenleven is economisch, dit wil zeggen gemeenschappelijk of m.a.w. communistisch.

§ 7. De stad en de ambachtshunst

De stad is een huishouding die zelf instaat voor haar eigen voorzieningen; het is een organisme met een gemeenschapsleven. Door zijn taal, zijn gebruiken, zijn opvattingen, alsook door zijn gronden, zijn gebouwen en zijn rijkdom is de stad iets dat volhardt over de generaties heen en steeds opnieuw door zichzelf, door overerving of door opvoeding eenzelfde karakter en mentaliteit in stand houdt. De stad spant al zijn krachten in om doorheen verfijnde geestesactiviteiten en handenarbeid harmonische vormen op te bouwen die het wezen van de *kunst* uitmaken. Al het stedelijke ambachtswerk is als kunst te omschrijven. In het stadsleven overweegt de voorliefde voor de beeldende kunsten. Hierdoor brengt de kunst, die nauw met religieuze gevoelens verbonden is, de goden dicht bij de mens en worden zij voorbeelden van morele zuiverheid, waardigheid en deugdzaamheid. Dit wordt belangrijker naarmate de stad een meer gevarieerd

en bonter leven leidt, waardoor de invloed van verwantschap, vriendschap en schaamte vermindert. Ambacht en kunst worden overgeleverd door onderwijs en door gerealiseerde voorbeelden. Een ambachtsgroep ontwikkelt zich daarom net als een clan rond een gemeenschappelijke voorvader. Hierdoor verwerven de ambachtslui van de gemeenschap een eigen vrijheid, waarbij de stad waakt over de gemeenschappelijke vrede. Door deze band tussen kunst en religie kan een ambachtsgilde, alsook de stad, niet anders begrepen worden dan als een religieuze gemeenschap. Het kopen en verkopen van goederen, samen met het heffen van opslag- en marktrechten zijn geen individuele activiteiten, maar bedrijvigheden die in naam van de stad uitgeoefend worden. De stadsraad waakt erover dat noodzakelijke goederen niet uitgevoerd worden en dat schadelijke goederen niet ingevoerd worden. De gilden zorgen ervoor dat de produkten van de ambachtslui goed zijn. De kerk streeft ernaar om ontredderende effecten van handel en verkeer te weren.

Hoofdstuk 2: THEORIE VAN DE MAATSCHAPPIJ

§ 8. Maatschappelijke ruil en arbeid

De theorie van de maatschappij heeft betrekking op een groep mensen die, net als in de gemeenschap, vreedzaam naast elkaar leven en wonen, maar niet wezenlijk met elkaar verbonden zijn. Terwijl men in een gemeenschap verbonden blijft ondanks alle scheidingslijnen, blijft men in een maatschappij gescheiden ondanks alle verbondenheden. In een maatschappij staat iedereen voor zich alleen en, in momenten van spanning, tegenover alle anderen. Niemand doet iets voor de andere, of gunt de andere iets, zonder een gelijkwaardig geachte tegenprestatie of wederdienst. Wat men bezit en gebruikt, bezit en gebruikt men met uitsluiting van alle anderen, zodat in de realiteit geen gemeenschappelijk goed bestaat. Wel kan aan een object denkbeeldig een gemeenschappelijke waarde verbonden worden. Dit gebeurt op het moment van de *transactie* wanneer de overdracht en de aanvaarding van een object plaatsvindt, waardoor er een gemeenschappelijke sfeer tot stand komt die door beide individuen gewild wordt. Zolang de wil van geven en ontvangen duurt, bestaat een gemeenschappelijk goed en is er sprake van een sociale waarde. Deze handeling van geven en ontvangen houdt impliciet een vooronderstelde, sociale wilsverbondenheid in. In deze ruilhandeling bezitten de uitgewisselde goederen eenzelfde waarde voor de betrokken individuen. Opdat deze waardebeoordeling objectief en universeel geldig zou zijn, moet elk lid van de samenleving in deze wilsverbondenheid intreden.

Met welke maatstaf kan deze beoordeling gebeuren? Hoe kan in een objectief oordeel de waardegelijkheid van verschillende objecten vastgesteld worden? In een maatschappij bezit een object slechts waarde wanneer een individu dit object exclusief bezit en anderen dit object begeren; alle andere eigenschappen, zoals nuttigheid, zijn hieraan ondergeschikt. *Waarde* is een objectieve kwaliteit en evalueert of een object snel kan vervaardigd worden of veel tijd vereist, of een object gemakkelijk verworven kan worden of veel moeite kost. Deze evaluatie van de bestaanswaarschijnlijkheid van een object is, voor de ruilpersoon, het enige subjectief, en, voor de ruilmaatschappij, het enige objectief waarde-criterium. De waarde van een object verwijst dus naar een zekere hoeveelheid noodzakelijke arbeid. Naar eigen inzicht en vrije keuze zal elk individu die

objecten produceren die hem het minst moeilijkheden opleveren. Dit zou kunnen leiden naar een beeld van de maatschappij als opgebouwd uit afzonderlijke individuen die samen voor de globale maatschappij bedrijvig zijn en die elk met hun elementaire arbeid een gelijkwaardige bijdrage leveren tot de totale maatschappelijke arbeid. Onderhavig onderzoek wil nagaan of de reële structuur van de maatschappij aan dit beeld beantwoordt.

§ 9. Het contract

De maatschappelijke ruil waarin de wil van een individu verenigd is rond éénzelfde zaak met de wil van een ander individu, wordt een contract genoemd. Deze wilsovereenkomst kan zichtbaar gemaakt worden in het erewoord of de *belofte*, waardoor de ontvanger het volle recht op het object verwerft. Dit recht vloeit voort uit de meer algemene, maatschappelijke wil van waaruit elke ruil en elke belofte een rechtsgeldig en bindend karakter verkrijgt.

De normale vorm van een contract is de verkoop van goederen tegen een gegeven krediet. *Krediet* is een vorm van uitgestelde betaling. De belofte tot betaling vervult de functie van het geld. De ware aard van het maatschappelijk geldverkeer komt het duidelijkst tot uiting wanneer geld tegen krediet verkocht wordt. Diegene die een bedrag uitleent, verwacht enkel de periodisch terugbetaalde interesten. Niet de teruggave van het geleende kapitaal is zijn doel, maar de steeds herhaalde terugbetalingen. Hier krijgen we een beeld van de koopwaar in zijn meest absolute betekenis: een eeuwig jong blijvende en levendige bron van een regelmatig herhaalbare hoeveelheid genot.

Geld is macht, maar nooit macht over haar eigen directe reproductie. Om iets te verwerven, moet het geld de hand van zijn bezitter verlaten. Het verleent niemand een recht. Tegenover het geld is iedereen vrij en ongebonden. Behalve wanneer geld tegen krediet verkocht wordt, want dan ontstaat geen band tussen goederen, maar wel een blijvende band tussen personen. Een dergelijke toestand strookt niet met het wezen van de maatschappij.

In een ruil kan het object van uitwisseling ook een activiteit zijn. Net als bij een koopwaar kan de ontvanger de belovende partij rechtsgeldig dwingen om zijn beloofde activiteit uit te voeren. Zo kunnen verschillende personen zich met elkaar verbinden in eenzelfde activiteit en de prestatie van de anderen als hulp voor zichzelf gebruiken. Deze band kan zich veruitwendigen als een rechtspersoon met een eigen wil en een handelingsbekwaamheid tot het sluiten en naleven van contracten. Slechts na erkenning door de maatschappij, kan een dergelijke genootschap, vereniging of verbond een medesubject worden van de

maatschappelijke rechtsorde. De meest eenvoudige vorm van deze algemene wils-overeenkomst noemen we een *conventie*, te onderscheiden van tradities en gewoonten.

Om een veelheid aan natuurlijke en rechtspersonen aan te duiden, die weliswaar verbonden, maar toch onafhankelijk van elkaar blijven, hanteren we het begrip 'burgerlijke maatschappij' of '*ruilmaatschappij*'. Deze toestand werd door Adam Smith omschreven als 'waar iedereen koopman is'. Dit is het verre doel waar de ontwikkeling van de maatschappij naartoe leidt. In de ruilmaatschappij zijn mensen bekwaam om iets te presteren en bijgevolg ook om iets te beloven. Elk individu streeft naar zijn eigen voordeel en bevestigt de anderen in zoverre dit tot zijn eigen voordeel kan bijdragen. Het verlies van de ene is het voordeel van de andere. Deze concurrentie werd omschreven als een toestand van oorlog van allen tegen allen, maar net als elke oorlogsvorm draagt elke concurrentie een mogelijkheid tot beëindiging in zich. De vijanden erkennen dat in sommige omstandigheden hun eigen voordeel meer gebaat is met samenwerking dan met concurrentie. In het maatschappelijk leven komt deze spanning tot uiting in de regels van beleefdheid: in deze uitwisseling van woorden en attenties schijnen personen elkaar als gelijken te beschouwen, maar in werkelijkheid denken ze steeds aan zichzelf en zijn ze begaan met hun eigen voordeel. In tegenstelling tot de gemeenschap waar een 'bloed'band primeert, staat in de maatschappij een materiële relatievorm centraal.

§ 10. De handelaar, de arbeider en de grootgrondbezitter

Economisch gezien is de overgang van gemeenschap naar maatschappij een ontwikkeling van huiseconomie naar handelseconomie, van een overheersende landbouw naar een overheersende industrie. Door de expansie van de handel wordt een land herleid tot één inkoop- en afzetmarkt, wat uiteindelijk uitmondt tot één markt. De handelslui plaatsen zich in het middelpunt en bekijken alle grondstoffen en alle arbeid van een land uitsluitend als object van investering en kapitaalsomzet. Naarmate de grootgrondbezitters en arbeiders intreden in deze transactie met het oog op eigen voordeel, gaan ze dezelfde belangen delen als de handelaars.

Handel als een vaardigheid tot het realiseren van *profijt* is niet in overeenstemming met de creatieve, kunstzinnige bekwaamheid van de mens. Alle handelsactiviteiten, zoals vraag en aanbod, consumptie en afzet, brengen geen verandering aan in de natuur der dingen. Maar door hun abstract en rationeel karakter is de handelaar het eerste menselijk wezen dat vrij is van de banden van het leven in een gemeenschap. De handelaar is een doelgericht handelend persoon

met profijt als het noodzakelijke en enige motief van zijn handelen. Hij handelt volledig op eigen initiatief en op eigen risico, waarbij elke handeling een berekend middel is voor zijn doeleinden.

Met zijn koopwaar als medium streeft de handelaar als enig doel geldaccumulatie na. De handelaar of de kapitalist is de natuurlijke heer en meester van de maatschappij. De maatschappij is zijn project en zijn instrument. Alle niet-kapitalisten zijn ofwel zijn dode werktuigen (slaven), ofwel juridisch onbestaand en handelingsonbekwaam. Dit strookt echter niet met een algemeen-menselijke maatschappij in zijn natuurrechterlijke betekenis. Hierin zijn alle mensen a priori gelijk en worden ze erkend als met rede begaafde en handelingsbekwame personen. Iedereen bezit een zekere macht, vrijheid en vrije wil. Iedereen kan de ander doden, als hij dit goed acht. Iedereen kan zich onbeheerde goederen toeëigenen en gebruiken. Iedereen kan met grondstoffen en materiaal nieuwe dingen maken en verwerven door arbeid. Iedereen kan zich tot object van een contract maken. De erkenning van deze algemene en onvermijdelijke menselijke vermogens, inherent aan elk volwassen wezen, maakt slavernij tot waanzin en schaft het af.

In de mate dat vrije arbeiders ontzegd worden van bezit van arbeidsmiddelen en consumptiegoederen wint de heerschappij van de vrije handelaar aan belang. De arbeider beschikt enkel over zijn arbeidskracht die hij door de omstandigheden gedwongen wordt te verkopen voor geld. Slechts secundair zijn arbeiders in de verkoop van hun arbeid vergelijkbaar met een handelaar of m.a.w. zijn ze potentiële kapitalisten. De verkoop van arbeid is geen ware handel voor profijt, maar slechts een uitwisseling van arbeid voor consumptiegoederen. Arbeid als koopwaar wordt gekocht om volledig te consumeren en om in een object terug tot leven te brengen.

Grootgrondbezit verschilt van handel omdat geldaccumulatie hier niet het uiteindelijk doel is. In de handel wordt geld omgezet in consumptiegoederen, terwijl de grond een substantiële realiteit blijft. Net zoals een handelaar zijn klanten kan bedriegen, kan ook een grootgrondbezitter meedogenloos en onbarmhartig optreden. Zowel de grootgrondbezitter als de handelaar kunnen arbeiders uitbuiten, maar het verschil is dat de handelaar zich de produkten van die arbeid volledig toeëigent.

§ 11. Het industriële ontwikkelingsproces

Parallel aan het proces waarbij een handelaar een industrieel wordt, kan een zelfstandige handarbeider ook een handelaar worden. Dit is echter enkel mogelijk voor een ambachtsman uit de stad met een eigen werkplaats, met de nodige

arbeidsinstrumenten, met de vereiste ervaring en met voldoende klanten. De handarbeider op het platteland, daarentegen, beschikt niet over deze condities en is daardoor een gemakkelijke prooi voor de handelaar. Hier begint de eerste fase van het industrieel ontwikkelingsproces. De handelaar verschaft de thuiswerkende handarbeider de nodige materialen, instrumenten en levensmiddelen, terwijl de arbeider zich hierdoor in toenemende mate naar de wensen van de handelaar schikt. Langzamerhand zal de handelaar deze individuele arbeiders samenbrengen in één groot gebouw, wat voor hem de kosten drukt. Het voordeel is een gemakkelijker en stringenter toezicht, een snellere en meer planmatige coördinatie van arbeidsprocessen, betere mogelijkheden om de belangrijkste afzetmarkt voor de produkten te vinden. Deze evolutie is slechts mogelijk door de ontwikkeling van de techniek, waardoor een artisaan arbeidsproces kan opgedeeld worden in eenvoudige, samenhangende deelprocessen uitgevoerd door geschoolde specialisten. Het resultaat is dat de thuisarbeiders door de opkomst van de machines geen weerstand meer kunnen bieden aan de industrie. De globale ontwikkeling van de industrie kan, overeenkomstig de uitmuntende analyse van Karl Marx, in drie fasen ingedeeld worden: 1) de eenvoudige coöperatie, 2) de manufactuur, 3) de machinale industrie. Parallel met de heerschappij van de handel wordt de landbouw herleid tot een deeltak van de industrie waarbij grond en arbeid uitgebuit worden met het oog op de grootste opbrengst.

De handelaar of de ambachtsman, die industrieel wordt, neemt ook deel aan het arbeidsproces. De industrieel onderscheidt zich evenwel van de eigenlijke arbeider door activiteiten zoals leiding en instructies geven, planning van de beschikbare arbeidskrachten en hoogste toezicht. Deze functies, tesamen met de eigenlijke ondernemersfunctie, kunnen in één en dezelfde persoon verenigd zijn. Dit kan met het begrip 'kapitalistisch ondernemer' samengevat worden.

In een samenleving, met het karakter van een gemeenschap, worden goederen voor eigen gebruik geproduceerd en gemeenschappelijk onder elkaar verdeeld. In een uiteindelijk voltooide maatschappij zal opnieuw iedereen zich verenigen tot één enkel kapitalistisch rechtspersoon met volmaakte kennis van vraag, aanbod en marktwaarde. In haar poging om dit doel te benaderen, onderscheidt de kapitalistische produktie zich van de gewone handel.

§ 12. Arbeidswaarde en arbeidstijd

In de industriële produktie wordt door arbeid aan de waarde van een goed een waarde toegevoegd. Deze arbeid wordt betaald in verhouding tot de bijdrage die ze geleverd heeft tot het produkt. In de veronderstelling dat goederen naar hun waarde verhandeld worden, rijst de vraag hoe ontstaat winst? Of m.a.w

hoe kan een verschil tot stand gebracht worden tussen enerzijds, de waarde van het aangekochte goed vermeerderd met de nodige arbeidskost en anderzijds, de waarde van het verkochte, en door arbeid nieuw gemaakte goed?

Om dit te beantwoorden moeten we voor ogen houden dat de waarde van arbeid bepaald wordt door haar feitelijke beschikbare kwantiteit. Alhoewel arbeiders voordeel zouden kunnen vinden in de beperktheid van het mogelijke aanbod van arbeid, worden ze benadeeld doordat ze genoodzaakt zijn om hun arbeid om te wisselen tegen geld of consumptiegoederen. Dit wordt begrijpbaar wanneer we een onderscheid maken tussen een situatie waarin een goed gekocht wordt als doel op zich, als een materieel ding met reële gebruikswaarde, en een situatie waarin een goed gekocht wordt om het verder te verkopen. In het eerste geval manifesteren de ruilpersonen slechts een gematigd verlangen tot uitwisseling van goederen. Een dergelijke ruilhandel is niet echt van commerciële aard en karakteriseert niet het maatschappelijk ruilverkeer. In het tweede geval heeft de koper geen persoonlijke relatie met het object van aankoop, maar bezit dit object enkel een ruilwaarde, d.w.z. het is een middel om andere goederen te verwerven. Deze laatste houding komt ook voor wanneer arbeidskracht gekocht wordt. In deze omstandigheden is het hoogst waarschijnlijk dat de prijs van arbeid overeenstemt met het bedrag aan levensmiddelen die de arbeider, naar zijn oordeel, als een noodzakelijk minimum acht voor zijn levensonderhoud gedurende de arbeidstijd.

Het principe van commerciële competitie leidt ertoe dat producenten streven naar even gunstige productievoorwaarden. Alleen wanneer de producenten gelijkwaardig over deze voorwaarden beschikken, verkrijgt het consumptiegoed op de markt zijn ware ruilwaarde. Deze ruilwaarde wordt bepaald door de gemiddelde arbeidstijd die nodig is in de maatschappij om dit goed te produceren. De maatschappij tracht dit punt van relatieve rust voortdurend te benaderen. In deze betekenis is de waarde van een goed opgebouwd uit de waarde van de benodigde materialen en de waarde die hieraan toegevoegd wordt door arbeid. Het profijt of de meerwaarde is het verschil tussen de aankoopprijs van de arbeidskracht en de verkoopprijs van de ruilwaarde, die in het geproduceerde goed gelegen is.

§ 13. Arbeidsmarkt, kleinhandel en kapitalisme

Arbeid biedt zich op de markt aan als een vorm van dienstverlening, maar is niet denkbaar los van de productie van goederen. De arbeidsmarkt is gescheiden en ondergeschikt aan de goederenmarkt. De arbeiders bezitten geen eigen wil, maar volbrengen hun toegewezen taak in samenhang tot een globaal, welomschreven plan van arbeidsverdeling. Alhoewel, objectief gezien, menselijke

arbeid steeds aan de basis ligt van elke menselijke realisatie, vervullen de instrumenten, die de mensen bedienen, toch een dominante rol. Op de arbeidsmarkt zijn arbeiders slechts verenigd door hun gemeenschappelijke en noodzakelijke verhouding tot de machines. Toch staat het samenspel van arbeid en het intelligent aanwenden van materialen, plannen en instrumenten centraal als het produktieprincipe bij uitstek.

De omzetting van geld in consumptiegoederen heeft niet direct iets te maken noch met de arbeidsmarkt, noch met de goederenmarkt; het behoort toe aan de kleinhandel. De kleinhandel biedt goederen aan, ze dringt soms zelfs deze goederen op en hunkert naar geld. Dit geld vloeit terug naar de goederenmarkt. De kleinhandel of de distributie is essentieel een bezigheid van aan- en verkoop en vormt zo het domein bij uitstek van de handelaars.

In de samenleving, opgevat als maatschappij, staan drie handelingen centraal die alle drie door de klasse van kapitalisten uitgevoerd worden: de aankoop, de aanwending en de verkoop van arbeidskrachten. De arbeidersklasse neemt actief deel aan de eerste handeling. In de tweede handeling participeert de arbeider schijnbaar enkel als object, terwijl in realiteit de arbeider eigenlijk en de kapitalist slechts formeel de handeling bewerkstelligt. De derde handeling wordt volledig door de kapitalist uitgevoerd, terwijl de arbeider slechts aanwezig is als uitgebuite waarde. Inzoverre de arbeiders actief optreden, zijn ze vrij. Toch moeten we voor ogen houden dat hun arbeid steeds de realisatie is van een contract dat ze uit noodzaak aangegaan hebben. Tot halverwege deze drie handelingen is de arbeider half vrij en formeel bekwaam tot rationeel handelen. Daarentegen is de kapitalist op alle vlakken volledig vrij en feitelijk bekwaam tot rationeel handelen.

Hier, bij het eind van deze theoretische verduidelijking van de begrippen 'gemeenschap' en 'maatschappij', laten we de vraag terzijde of deze dualistische visie op de samenleving de enig mogelijke is. Deze visie vloeit wel direct voort uit het centraal plaatsen van de handel. De handel is in principe afhankelijk van het profijt dat slechts tot stand kan gebracht worden door arbeidskracht. Al de hierboven vermelde begrippen vinden hun juiste plaats terug in een theorie van de individuele, menselijke wil, waar deze gehele studie nu naartoe leidt.

Deel II

WEZENSWIL EN VERSTANDSWIL

Hoofdstuk 1: VORMEN VAN MENSELIJKE WIL

§ 1. Begripsomschrijving

Het begrip menselijke wil moet hier in een tweevoudige betekenis begrepen worden. Aangezien elke mentale activiteit bij de mens een betrokkenheid van het denken veronderstelt, maak ik een onderscheid tussen de wil, die het denken omvat, en het denken, dat de wil in zich sluit. Elk stelt een samenhangend geheel voor, waarin een veelheid aan gevoelens, driften en begeerten tot een eenheid zijn samengebracht. In de eerste betekenis moet deze eenheid als reëel en natuurlijk begrepen worden, in de tweede betekenis als ideëel en onnatuurlijk. De eerste vorm van menselijke wil noemen we *wezenswil* ('Wesenswille') en de tweede vorm *verstandswil* ('Kürwille').

De wezenswil is de psychologische equivalent van het menselijke lichaam, inzoverre dit lichaam als een realiteitsvorm gedacht wordt waarvan het denken een onderdeel is. De verstandswil is een produkt van het denken zelf en is hierdoor slechts echt werkelijk in relatie tot het denksubject. Beide wilsvormen hebben met elkaar gemeen dat ze gedacht worden als oorzaken van of als disposities tot handelen. De wezenswil staat in relatie tot het handelen net zoals een kracht zich verhoudt tot de arbeid die zij verricht. Terwijl de wezenswil immanent in de beweging aanwezig is, gaat de verstandswil aan de beweging vooraf.

§ 2. De wezenswil en het organisme

Net zoals zijn equivalent, het organisme, komt de wezenswil tot zijn volle ontwikkeling doorheen een onmerkbaar voortschrijdende groei. Dit ontwikkelingsproces vertrekt vanuit een embryonaal uitgangspunt dat reeds een zekere psychische en fysische voorbestemdheid in zich draagt. Wat zijn oorsprong betreft, kan de wezenswil begrepen worden als aangeboren en overgeërfd. Van daaruit ontwikkelt de wezenswil zich, onder invloed van allerlei inwerkende omstandigheden, tot een nieuwe of toch enigszins gewijzigde vorm. Deze ontwikkeling loopt parallel met elke fase van de fysische groei. Geleidelijk aan kunnen er veranderingen waargenomen worden die de wezenswil zelf tot stand brengt in relatieve onafhankelijkheid ten opzichte van de aangeboren potentialiteiten.

De individuele groei van de wezenswil is daarom een opeenvolging van wilsactiviteiten, waarbij de aanwezige potenties zich ontwikkelen tot bekwaamheden. Op elk moment van zijn ontwikkeling ondergaat de wezenswil allerlei invloeden en oefent ze zelf invloeden uit.

Een dier beschikt over een vegetatieve én over een dierlijke natuur, terwijl we bij de mens daarenboven een menselijke natuur onderscheiden. *Het vegetatieve leven*, beheerst door materiële prikkels, zorgt voor het behoud, de opeenstapeling en de reproductie van de eigen energie. *Het dierlijke leven*, gedreven door zintuiglijke en motorische prikkels, staat in voor de hiervoor noodzakelijke activiteiten met andere objecten of wezens. *Het mentale of typisch menselijke leven*, bepaald door mentale stimuli, manifesteert zich als een communicatieve relatie met andere gelijksoortige wezens. Hier vindt het denken zijn oorsprong als een vorm van communicatie met zichzelf. In de menselijke wil zijn deze drie aspecten tot een eenheid verenigd zodanig dat in het vegetatieve aspect de motieven liggen, in het mentale aspect deze motieven hun richting en hun leiding verkrijgen en in het dierlijke aspect deze motieven tot uiting komen. In samenhang met deze drie aspecten kunnen we enkele vormen van menselijke wezenswil onderscheiden.

§ 3. Vormen van wezenswil: het genoegen, de gewoonte en de herinnering

Het *genoegen* ('Gefallen'), als de aangeboren begeerte voor bepaalde objecten of activiteiten, is de menselijke veruitwendiging van het dierlijk instinct. Dit complex van organische driften doordringt en beheerst het gehele leven, denken en streven van een mens. De meest fundamentele verlangens en begeerten zijn de wil tot leven, de drang naar voedsel en de wil tot voortplanting. De bevrediging hiervan bevordert zowel de fysische als de psychische toestand van de mens. Door middel van onze zintuigen proberen en onderzoeken we de eigenschappen van de dingen rondom ons, maar het is de wil zelf die oordeelt of deze dingen al dan niet het genoegen kunnen bevredigen.

Een tweede, dierlijke vorm van de menselijke wezenswil is de *gewoonte* ('Gewohnheit'), of de begeerte die ontstaat door ervaring. Het effect van deze ervaring is dat oorspronkelijk onverschillige en onaangename ideeën aangenaam worden, doordat ze geassocieerd en verbonden worden met oorspronkelijk aangename ideeën. Ervaring is oefening en oefening is het vormgevend element in de gewoonte. Hierdoor wordt wat eerst gevreesd en verafschuwd werd, draaglijk en uiteindelijk zelfs aangenaam. Het omgekeerde proces is echter ook mogelijk. Bijvoorbeeld, door overmaat kan honger en dorst omslaan in overbevrediging en sexuele begeerte in afkeer. Dit maakt de mens tot een gewoonte-

dier, tot een slaaf van zijn gewoonten. In vergelijking tot andere organische wezens, is bij de mens de gewoonte een wezenlijk en substantieel element van zijn geestelijk leven. Bovendien veronderstelt de gewoonte de aanwezigheid van verstand, want slechts via een interpretatie van vroegere ervaringen verbinden we aan bepaalde activiteiten bepaalde gevoelens. Wat we kennen en kunnen, dat doen we makkelijk en zijn we bereid om te doen, maar des te vreemder iets is, des te moeizamer wordt het om dit te doen.

Als derde vorm, is de *herinnering* ('Gedächtnis') hét specifieke kenmerk van de menselijke wezenswil. De herinnering is de bekwaamheid om doelgerichte activiteiten te herhalen. In de herinnering doen we een beroep op de rede om te evalueren of een idee aanvaardbaar is of niet. De rede, als het vermogen tot taal, denken en beredeneerd handelen, verhoudt zich tot de herinnering, net zoals het verstand tot de gewoonte en de zintuigen tot het genoeg. Terwijl herinnering tegelijkertijd mentaal genoeg en gewoonte is, is een gewoonte een lagere vorm van herinnering en genoeg een elementaire vorm van herinnering.

§ 4. Enkele voorlopige conclusies

Alle activiteiten van de menselijke wezenswil zijn uitvloeisels van de gevoelstoestand van de mens. Telkens wordt een zekere hoeveelheid aan geestelijke kracht uit de hersenen omgezet naar de spieren, in functie van externe prikkels en de constitutie van het organisme. Hierbij wordt steeds de geringste krachtmaat nagestreefd. Deze geestelijke kracht is opgebouwd uit de intellectuele ervaringen die tot stand komen via onze zintuigen of door hersenactiviteit.

In de ontwikkeling van deze drie vormen van wezenswil zijn oefening en leerproces belangrijk. Het genoeg behoort tot de oorspronkelijke eigenschappen van de menselijke natuur, terwijl de gewoonte (door oefening ontwikkeld) de tweede menselijke natuur is en de herinnering (door imitatie en leerproces ontwikkeld) de derde. De gehele menselijke natuur, als samenhang van onze instincten, onze gewoonten en onze herinneringen, omvat alles wat we kunnen, waartoe we bekwaam zijn, of m.a.w. wat we gewild hebben. Subjectief manifesteert zich dit in individuele wilsactiviteiten, zoals lichaamsbewegingen, gebaren en taaluitdrukkingen. Objectief is dit merkbaar in invloeden, daden en prestaties. Wanneer de mens gedreven wordt door een blinde drift, dan manifesteert het genoeg zich als *passie* of levensdrang, de gewoonte als *moed* of dadendrang en de herinnering als *genialiteit* of scheppingsdrang. Elke mens bezit een zekere graad van passie, moed en genialiteit.

Onze omschrijving van menselijke wezenswil houdt geen morele evaluatie in.

Daarom heeft een goede wil, als een intensieve aanwending van beschikbare krachten, niks te maken met goedheid of welwillendheid. Iemand kan zich door zijn bekwaamheden en vaardigheden onderscheiden als een bijzonder, zeldzaam en nuttig individu, maar dit maakt hem nog niet tot een goed mens. Menselijke goedheid manifesteert zich enkel in een ware, vriendelijke wilsneiging, in respect, in bereidwillige deelname aan vreugde en leed, in genegenheid en sympathie.

§ 5. Vormen van verstandswil

De verstandswil is een produkt van het denken. In het denken maken we ons een voorstelling van een doel, d.w.z. van een gewenst object of een gewenste gebeurtenis. Dit doel wordt de maatstaf waarmee toekomstige handelingen geëvalueerd worden. Dit doel beheerst alle andere gedachten en alle rationele handelingen moeten tot dit doel leiden, of minstens, dit doel niet verhinderen. Deze macht van het denken over de wil realiseert zich in een hiërarchie van doeleinden. Bovendien beheerst de verstandswil de impulsen die voortspruiten uit de wezenswil en wekt hij sluimerende potentialiteiten op. Het denken als wils- en bewegingstoestand is oorzaak van alle andere wils- en bewegingstoestanden.

Drie eenvoudige vormen van verstandswil kunnen onderscheiden worden. Een eerste vorm noemen we *bedachtzaamheid* ('Bedacht'). Dit treedt op wanneer we in een vrije keuze twee met elkaar verbonden ideeën ontmoeten waarvan de ene gewenst en de andere niet gewenst is. Hier richt de wil zich op wat niet gewenst is, enkel omdat hierdoor bereikbaar wordt wat wel gewenst is. Zin en tegenzin zijn hier met elkaar verenigd. Deze tegenstelling manifesteert zich in de spanning tussen doel en middel, wanneer het doel goed en gewenst is en het middel slecht en pijnlijk. Het gewenste doel maakt het offer goed.

Een andere vorm van verstandswil noemen we het *verkiezen* ('Belieben'). Hier richt het denkend subject zich op een vaststaand doel waaraan meerdere andere doeleinden ondergeschikt zijn. De beschikbare krachten tracht men zoveel mogelijk te verenigen om dit hoogste doel te bereiken. Meerdere handelingen worden samengevoegd zodat de werkelijke wil van het subject kan gerealiseerd worden. Het subject is echter bekwaam om steeds opnieuw een beslissing op te heffen of te vernietigen.

Tenslotte kan, als derde vorm van verstandswil, gewezen worden op de bekwaamheid tot begripsvorming. Het *begrip* ('Begriff') is een bindend oordeel over het gebruik van een woord in een bepaalde betekenis. Hier is het denkvermogen het best waarneembaar: complexe en wisselvallige ervaringen worden in eenvoudige en onveranderlijke categorieën uitgedrukt en vastgehouden. Ook de

begrippen 'goed', 'nuttig', en 'doelmatig' zijn op deze wijze tot stand gekomen, en ze worden in een besluit gehanteerd als maatstaf voor wat waardevol en gewenst is.

Complexere vormen van verstandswil zijn systematische gehelen van intenties, doeleinden en middelen waarmee de menselijke geest de werkelijkheid begrijpt en beroert. Hierbij moeten we een onderscheid maken tussen geweten en bewustzijn. Het *geweten* ('Gewissen') kan onaangename en ongewenste gevoelens onderdrukken, maar enkel door een bewuste berekening, gericht op het eigen voordeel, kunnen deze gevoelens verborgen gehouden worden. Dit *bewustzijn* ('Bewustheit') is best te begrijpen als een geheel van bruikbare kennis over het waarschijnlijke verloop der dingen en over beschikbare en te overwinnen krachten. Het geweten richt zich tegen de eigen vermeende verdorvenheid, terwijl bewustzijn als zelfkritiek zich richt tegen de eigen praktische stomiteiten.

Bewustzijn is de hoogste of de meest intellectuele vorm van verstandswil, terwijl het geweten de hoogste of de meest intellectuele vorm van wezenswil is.

§ 6. Het streven van de verstandswil

Het hoogste doel van elke mens is *geluk*. Geluk ligt vooral in gunstige omstandigheden die het leven verlichten, het werk doen slagen en de mens in staat stellen om gevaren te trotseren. Geluk is iets dat men door eigen kracht kan bemachtigen, maar ook iets dat men kan hopen of riskeren. Dit geluk wordt in verschillende, meer geestelijke of meer ordinaire zaken nagestreefd. Telkens streeft men ernaar om die macht te verwerven die zekerheid biedt het gewenste te kunnen bereiken. Hierdoor is dit streven naar het hoogste goed vergelijkbaar met het streven naar geld. Toch kunnen er verschillende soorten van drijfveren onderscheiden worden: eigenbelang en ijdelheid, geldhonger en winstbejag, eerzucht en weetgierigheid. Deze motieven zijn, in tegenstelling tot eigenschappen van de wezenswil, geen uitdrukking van een onmiddellijke begeerte of van een creatieve handelingsbekwaamheid. De verstandswil onderstelt wijsheid waarmee bewust de juiste middelen gekozen worden in overeenstemming tot gegeven doeleinden.

Bekeken vanuit de wezenswil verschijnt het bewust berekenend individu, omwille van zijn gevoelloze en gewetenloze houding, als slecht en kwaadaardig. Maar de mens is noch geheel boosaardig, noch geheel goedhartig. Afhankelijk van de nagestreefde doeleinden kent de mens bondgenoten of tegenstanders. Echter rationeel nastreven van geluk is iets dat buiten de sfeer van de deugdzaamheid gelegen is. Dit sluit niet uit dat de mens zich in grote mate laat leiden door zijn individuele gevoelens en hartstochten. Enkel wanneer we dit complex systeem

van sympathieën en antipathieën in rekenschap nemen, wordt het bestaan van wilsprioriteiten begrijpbaar. Sommige voorstellingen in het bewustzijn worden als aangenaam ervaren, terwijl andere verworpen worden.

Belangrijk voor de menselijke verstandswil zijn ook de vroegere levenservaringen. Uit deze herinnering en het verlangen om, vandaag of morgen, te handelen zoals vroeger ontstaat het plichtsgevoel als een vorm van wezenswil. Reeds de loutere waarneming van een gewenst object kan de zenuwen en de spieren in een of andere zin prikkelen, maar enkel het intellectueel begrijpen kan dit van richting doen veranderen. Het denken treedt hier bevrijdend op, in die zin dat de beste doel-middel relatie gekozen wordt om het gewenste doel te bereiken.

Hoofdstuk 2: ENKELE VERDERE VERDUIDELIJKINGEN

§ 7. Inleiding

De verstandswil verhoudt zich tot de wezenswil net zoals een gereedschap of machine zich verhoudt tot de organen van een dierlijk lichaam. Alhoewel een gereedschap én een orgaan beide uitdrukbaar zijn in termen van opgestapelde energie, zijn er grondige verschillen in oorsprong en eigenschappen. Een *orgaan* ontstaat uit zichzelf door een voortdurende activering vanuit het organisme waartoe het behoort. Een *gereedschap* is een door mensenhand tot eenheid omgevormde materie overeenkomstig een vooropgesteld doel. Een orgaan verwerft zijn eigenschappen en zijn individualiteit vanuit het globale organisme waarvan het niet los gedacht kan worden. Een gereedschap daarentegen heeft een eigen identiteit, weliswaar slechts gelegen in de finaliteit waarvoor het dienstig kan zijn.

§ 8. Wilsvormen en hun relatie tot vrijheid

De psychische materie van waaruit de menselijke wezenswil ontstaat, is menselijke vrijheid. Vrijheid betekent hier de reële bekwaamheid tot individueel leven en handelen, als een kracht waardoor mogelijkheden omgezet kunnen worden in welbepaalde waarschijnlijkheden. Toch is de werking van de wezenswil slechts gedeeltelijk het resultaat van de eigen arbeid van het individu. Voortdurend herhaalt het individu in zijn wezenswil de arbeid van zijn voorvaderen.

De verstandswil ontstaat ook uit vrijheid. Echter, vrijheid verwijst hier naar een omvangrijke massa aan mogelijkheden tot willen en niet-willen, tot doen en niet-doen. Het handelend individu houdt zijn verstandswil en de keuze van handelingsalternatieven onder controle. De handeling is slechts een instrument, terwijl het individu tegelijkertijd het nagestreefde doel bedenkt én realiseert. In de verstandswil worden middelen aanwezig gesteld die kunnen leiden tot de realisatie van een gewenst doel. Wanneer deze wilsvorm zich realiseert, dan wordt een keuze gemaakt uit beschikbare handelingsalternatieven. Dit betekent meteen het opgeven van een stuk vrijheid. De uiteindelijke keuze verschijnt namelijk als een noodzaak om het gewenste doel te bereiken.

In de sfeer van de wezenswil is er geen sprake van een dubbele mogelijkheid, van willen of niet-willen. Terwijl de verstandswil steeds een toekomstige mogelijkheid nastreeft, is de wezenswil verbonden met iets reeds aanwezig in het verleden. De wezenswil realiseert wat reeds van bij de aanvang embryonaal aanwezig is; net zoals een vrucht zich uit een bloesem en een dier zich uit een ei ontwikkelt. In dit proces van organische differentiatie put een activiteit uit haar eigen werking een steeds toenemende kracht om verder te groeien en zich verder te ontwikkelen. Op analoge wijze krijgt een gerichte wilsactiviteit vorm doorheen een blijvende, organische band met het wezen van het individu. Terwijl de verstandswil leidt tot een vermindering van de eigen subjectieve vrijheid, is de wezenswil de objectieve vrijheid zelf. Wezenswil en verstandswil verhouden zich tot elkaar, net zoals schepping door arbeid zich verhoudt tot toeëigening door ruil. In vormen van verstandswil ontmoet het ene individu het ander als een geïsoleerd iemand met eigen middelen en eigen doeleinden. Opdat samenleven mogelijk zou zijn, moeten ze ofwel elk contact met elkaar vermijden ofwel tot overeenstemming komen. Dwanguitoefening is hier geen oplossing want dit leidt steeds tot een situatie waarin slechts één van de individuen zijn wil kan realiseren. Steeds leidt dwang tot een vermindering van de vrijheid en tot een vernietiging van de wil van de ander.

§ 9. Wezens- en verstandswil als begripsmatige constructies

De begrippen wezens- en verstandswil zijn slechts *gedachtenconstructies* of instrumenten om het begrijpen van de werkelijkheid te vergemakkelijken. De diverse hoedanigheden waarin de menselijke wil zich kan uiten, kunnen vergelijkbaar teruggebracht worden tot deze standaardbegrippen ('Normal-begriffe'). Alhoewel deze begrippen analytisch elkaar uitsluiten, is in werkelijkheid geen wezenswil mogelijk zonder verstandswil en omgekeerd. Toch kunnen we met deze begrippen empirisch observeren hoe wezenswil en verstandswil naast elkaar bestaan, elkaar ondersteunen, maar ook elkaar bestrijden. Dit kan zichtbaar gemaakt worden door een empirische analyse van algemeen-menselijke disposities. Naargelang deze disposities verband houden met het organische, het dierlijke of het geestelijke leven, kunnen ze omschreven worden als *temperament* ('Temperament'), *karakter* ('Charakter') en *denkwijze* ('Denkungsart'). Sommige algemene disposities kunnen meer in overeenstemming zijn met de wezenswil, andere meer met de verstandswil. Elementen van beide wilsvormen kunnen zich in deze disposities verenigen maar ook elkaar domineren.

We verbinden temperament, karakter en denkwijze met de wezenswil wanneer deze disposities hun oorsprong vinden in de natuurlijke geaardheid van het in-

dividu. Deze disposities zijn met de verstandswil verbonden wanneer ze betrekking hebben op een abstracte, geconstrueerde, modelmatige levenswijze.

§ 10. Mechanisch en organisch denken, wetenschap en kunst

De menselijke wil, alsook alle menselijke activiteiten, kunnen vanuit twee verschillende standpunten bekeken worden: ofwel als een organisch proces dat voortvloeit uit de fysische en geestelijke eigenschappen en krachten van het individu, ofwel als een zakelijke activiteit gericht op het bereiken van een doeleinde langs de beste, de eenvoudigste en gemakkelijkste weg.

In deze laatste betekenis beoogt het denken een correct omgaan met de geschikste middelen om een doeleinde te bereiken. Dit veronderstelt een correct begrip van het gewenste object, een correct oordeel over mogelijke effecten van bepaalde handelwijzen en een correcte uitvoering van de geschikste handeling. Eens men over deze kennis beschikt, kan men bereiken wat men wenst. Het handelen is hier geen kunst, maar een eenvoudige *techniek* die kan aangeleerd worden. In het denken komt tegelijkertijd het willen tot stand en het handelen is het noodzakelijke gevolg van het willen: de mens doet altijd datgene wat hij, in relatie tot zijn voorgenomen doel, als het meest nuttige erkent. In zijn zuiverste vorm is dit denken terug te vinden in de wetenschap en wordt het aangeleerd in de logica- en mechanica-leer.

In tegenstelling tot de verstandswil die met een mechanisch proces te vergelijken is, kan de wezenswil opgevat worden als een organische activiteit. In haar meest volmaakte vorm komt de wezenswil tot uiting in het *artistiek* gedrag van de mens. In de kunst openbaart de menselijke natuur zich in zijn meest karakteristieke betekenis, net zoals de vogel zijn natuur uitdrukt in nestbouw en zang. De mens is in staat tot kunst door aangeboren talent, maar ook door voortdurende oefening en door een intelligente, onderlegde navolging van erkend meesterschap. De menselijke kunst, in zijn breedste betekenis, brengt ook werktuigen en instrumenten tot stand. In eerste instantie geven zij uitdrukking aan de artistieke kwaliteiten van hun schepper. Naarmate echter de gebruikswaarde van deze kunstobjecten benadrukt wordt, komt de mechanische, produktieve betekenis van deze voorwerpen zichtbaar tot uiting. De creativiteit en verbeeldingskracht moeten hier plaats maken voor planmatig en logisch denken.

§ 11. Besluit

De menselijke wil is vrij, alhoewel rekening moet gehouden worden zowel met interne normen opgelegd door eigen preferenties, gewoonten en geweten, als met externe regels voortvloeiend uit eigen streven, berekening en bewustzijn. Een wilsactiviteit is gedetermineerd in zoverre ze resulteert uit het wezen der dingen, maar vrij in zoverre het individu subject is van zijn eigen handelen. Elke geestelijke en rationele, menselijke activiteit is steeds tegelijkertijd het resultaat van een vrije wilsactiviteit én verklaarbaar uit de druk der omstandigheden. Elke vorm van wezenswil of verstandswil die vrij genoemd wordt, is in die zin tegelijkertijd op elk moment gedetermineerd.

Hoofdstuk 3: DE EMPIRISCHE BETEKENIS VAN DE VERSCHILLENDE WILSVORMEN

§ 12. De vrouwelijke jeugdige wezenswil en de mannelijke, volwassen verstandswil

Wanneer we met behulp van deze wilsvormen de kenmerkende eigenschappen van de mens willen begrijpen, dan zijn enkele verdere onderscheidingen belangrijk. Ten eerste volgen we het psychologisch onderscheid tussen de geslachten. Het is een oude waarheid, maar ook een wijdverspreide ervaring, dat vrouwen zich voornamelijk door hun gevoelens laten leiden, terwijl mannen hun verstand volgen. Mannen zijn verstandiger; zij alleen zijn in staat tot rekenen, abstract denken, overleg en logica, terwijl vrouwen zich op dit vlak slechts gebrekkig gedragen. Vrouwen missen de vereiste voorwaarden tot verstandswil, omdat ze geen actief leven leiden zoals de man. In zijn taak als jager en rover ontwikkelt de man een schrandere waakzaamheid van waaruit het verstand zich vormt. Alhoewel dit nog geen echt, abstract denken is, is dit toch reeds een noodzakelijke voorbereiding. In deze leidinggevende praktijken verwerft de man inzicht in de toekomst, leert hij oordelen te vellen over mogelijke gebeurtenissen en te beslissen wat in een gegeven situatie rechtvaardig is. Van daaruit kan de stap naar causaal denken gezet worden.

In overeenstemming met hun meer passieve en beperkte activiteiten, is de vrouw vatbaarder en gevoeliger voor onverwachte indrukken uit het heden dan voor wat zich in de verre toekomst kan realiseren. Hieruit ontwikkelt zich de emotionaliteit, de sentimentaliteit en de hartstocht van de vrouw. Maar tegelijkertijd is dit de voedingsbodem voor fantasie, fijngevoeligheid en goede smaak van waaruit de kunst tot stand komt. Een artistieke ingesteldheid wordt gedragen door een meisjesmentaliteit, door moederliefde, door vrouwelijke intuïtie, door bijgeloof en voorgevoelens. De geniale, *kunstzinnige* ('*künstlerische*') mens bezit in velerlei opzichten een vrouwelijke natuur: naïef en openhartig, zacht en teergevoelig, levendig en grillig, opgewekt en melancholisch, dromerig en enthousiast. Dit mensbeeld is de zuivere, meest eenvoudige vorm van de mens in zijn ware natuur. Tegenover deze geniale, kunstzinnige mens staat *de artificiële* ('*künstliche*') mens: dit is de droge, de zakelijke en ernstige mens die in zijn

doen en laten doelgericht en bewust te werk gaat. In zoverre de vrouw de mens in ware natuur benadert en de man de artificiële mens benadert, is elke man, waarin de wezenswil overheerst, bevangen door een vrouwelijke ingesteldheid. Door de verstandswil kan hij zich hiervan bevrijden en verschijnt hij in zijn zuivere mannelijkheid. Anderzijds, de vrouw, met een overheersende verstandswil, is een verschijnsel waarin de mannelijke geest zich gereproduceerd ziet.

Eenzelfde verhouding tussen man en vrouw vinden we terug in het onderscheid tussen jong en oud: de jeugdige vrouw is de ware vrouw, terwijl de oudere vrouw meer op een man lijkt. Dit geldt ook voor de jonge man: hij bezit nog een vrouwelijke natuur maar eens volwassen bereikt hij zijn ware mannelijkheid. Vrouwen en kinderen behoren bij elkaar en begrijpen elkaar omdat ze dezelfde mentaliteit bezitten. Enkel door de ontwikkeling van hun kennis leren kinderen wat rechten en plichten zijn, wat het betekent verantwoordelijk te zijn voor wat men doet. Nastrevenwaardig in de ontwikkeling van een kind is het bereiken van juist inzicht en kennis om verstandiger en beter te handelen. Door ongedwongen en berekenend denken bevrijdt de mens zich van impulsen, gevoelens, hartstochten en vooroordelen. Naarmate men ouder wordt, neemt de passie voor liefde en vriendschap af, alsook haat en vijandschap. Doch slechts doorheen de jaren ontwikkelt zich de seksuele lust en de afgunst, alsook de waardering voor de tradities en de gewoonten. De jongere is weliswaar moediger en durft beter de gevaren te trotseren, maar de oudere is wijzer en meer ervaren om te erkennen wat goed is voor lichaam en ziel.

§ 13. Het volk en de ontwikkelde mens

Het verschil tussen man en vrouw is een verschil in temperament: ofwel laat men zich leiden door zijn sentiment ofwel gaat men doelgericht te werk. In het onderscheid tussen jong en oud komt een verschil in karakter tot uiting: men is gevoelig ofwel berekenend. Een derde onderscheid situeert zich op het mentale vlak en plaatst het gewone volk tegenover de ontwikkelde mens. In het volk is *het geweten* levendig aanwezig en dit manifesteert zich in gevoelens van affectie, in aanvoelen van wat goed en kwaad is, wat natuurlijk en toelaatbaar, tegennatuurlijk en laakbaar is. Het geweten maakt duidelijk dat vriendschap en hoffelijkheid goed zijn, terwijl vijandschap en kwaadwilligheid slecht zijn. Enkel het individu dat zijn verstandswil volgt, zal deze gevoelens als hinderlijk beschouwen omdat hij ze erkent als een geheel van vooroordelen. Enkel de ontwikkelde en verlichte persoon kan dit geweten, dit traditionele geloof in zijn voorvaders en zijn volk, naast zich neerleggen. Op grond van wetenschappelijk inzichten kan hij zich een betere opinie vormen over wat geoorloofd en juist,

verboden en vals is. Slechts in dit *bewustzijn* komt de vrijheid van de verstandswil tot zijn zuiverste uitdrukking.

Het geweten daarentegen vindt zijn meest eenvoudige en diepste uitdrukking in de *schaamte*, als een mengeling van angst en woede, van schroomheid en verontwaardiging. Dit is een kenmerk voornamelijk van vrouwen en meisjes, kinderen en jongens. Schaamte is een vorm van wezenswil die andere driften terughoudt en belemmert. Ze drukt zich uit als een pijnlijk ervaren afkeuring van het eigen of andermans gedrag. Hieruit ontstaat de gedachte dat wie iets schadelijks doet, zichzelf tekort doet. In een gemeenschap vindt *moraliteit* haar oorsprong in deze gevoelens van schaamte, terwijl in een maatschappij morele concepten een conventionele grondslag kennen. Respect, eerlijkheid, oprechtheid en rechtvaardigheid zijn in een maatschappij geen morele gevoelens, maar morele principes die als juist ervaren worden omdat zij het best het sociaal leven mogelijk maken.

Het subject dat handelt vanuit zijn verstandswil baseert zich op zijn kennis van de objecten die hij nastreeft en van de beschikbare en bereikbare middelen hier toe. Deze persoon weet wat hij doet en overweegt zijn handelen in termen van mogelijke resultaten. Voor hem is schaamte niets anders dan dwaasheid. Wanneer hij een blaam van anderen verwacht, zal hij nagaan welk nadeel zijn handelen heeft berokkend, en of de schaamte al dan niet opweegt tegenover het gewonnen voordeel. Voor dit subject bestaat er geen absolute goedheid of geen absoluut kwaad, terwijl schaamte wel steunt op absolute verbodsbepalingen en afkeuringen. Daarom is schaamte niet kenmerkend voor meer ontwikkelde mensen. Doordat schaamte gedragen wordt door religieus *geloof*, kunnen we gelovig zijn als een kenmerk van het volk beschouwen en *ongelovig* als een kenmerk van de meer wetenschappelijk gevormde en ontwikkelde mens. Deze tegenstelling vinden we ook tussen de geslachten terug: de vrouw is gelovig, de man is ongelovig. Ook in het onderscheid tussen jong en oud vinden we vroomheid terug bij het kind en eens volwassen is de man meer geneigd tot twijfel en wetenschappelijk denken. Wijsheid is een kenmerk meer voor de man dan voor de vrouw.

§ 14. De positie van vrouw, kind en volk in de maatschappij

Uit deze discussie wordt duidelijk dat de *wezenswil* de voorwaarden in zich draagt voor de ontwikkeling van de *gemeenschap* en dat de *verstandswil* leidt tot de ontwikkeling van de *maatschappij*.

Hieruit volgt dat het gemeenschapsleven het best aangepast is aan de vrouw, zelfs noodzakelijk is voor haar. Het eigen huis is voor haar de meest natuurlijke

werkplaats. Reizen behoort niet tot haar natuur, maar wel de dienstverlening waarin ze haar wezen ten volle kan uitdrukken. Met betrekking tot de kunst behoren de plastische kunsten minder tot de sfeer van de vrouw. Muziek is een vrouwelijke gave, net zoals schreeuwen en krijsen, juichen en jammeren, lachen en wenen de uitdrukking zijn van de vrouwelijke ziel. In de dans brengt de vrouw haar doelloze, hartstochtelijke en liefvallige bewegingen tot uiting. De vrouw heeft aanleg voor vormen, rituelen, oudere melodieën, zegswijzen, raadsels en toverkunst, tragische en komische verhalen, een neiging tot imitatie, aanstellerij, maar ook een verlangen naar het speelse, het charmante en het eenvoudige, naast een drang tot zwaarmoedige ernst, vroomheid, droom, genot en fantasie.

Alle arbeid heeft in wezen een gemeenschappelijk karakter. Dit vermindert naarmate de arbeid met tegenzin en enkel als een middel tot een doel verricht wordt. Arbeid als middel tot een doel, en verricht met pijn en smart, behoort tot de taak van de man. In het maatschappelijk leven verliest arbeid zijn stijl, zijn waardigheid en zijn charme. Hier wordt het individu een geïsoleerd subject, wat zich verpersoonlijkt in de handelaar. Hoe omvangrijker de handel wordt, hoe meer leugens noodzakelijk worden. De eigenlijke maatschappelijke mens is daarom diegene die vanuit zijn verstandswil egoïstisch alle menselijke wezens, behalve zijn naaste vrienden, opvat als louter middel en instrument voor zijn doeleinden. Zo wordt de leugen een kenmerkend element van de maatschappij.

In het kapitalistisch productieproces wordt de vrouw ingeschakeld in de bediening van de machienen omdat dit de meest eenvoudige arbeid is. Terwijl mannen het zware werk verrichten dat aandacht, kracht en geduld vereist, worden kinderen in de fabrieksarbeid opgenomen voor lichte, repetitieve handelingen. Toch worden vrouwen verkozen boven kinderen omwille van hun betrouwbaarheid en boven mannen omwille van de lagere lonen. Hierdoor verschijnen kinderen en vrouwen als concurrenten op de arbeidsmarkt voor de broodwinner. Eens de vrouw in dit arbeidsproces is opgenomen, is het duidelijk dat ze ook haar verstandswil gaat ontwikkelen. De vrouw wordt 'verlicht', gevoelloos en bewust. Niets is meer vreemd en huiveringwekkend voor haar oorspronkelijke en aangeboren natuur. Wellicht is dit het meest kenmerkende en belangrijkste element in de evolutie van een gemeenschap naar een maatschappij. Door deze ontwikkeling wordt het *individualisme* als vereiste voorwaarde voor de maatschappij gerealiseerd, maar tegelijkertijd ligt hierin de mogelijkheid tot overwinning en reconstructie van gemeenschappelijke levensvormen. Het lot van de vrouw is analoog aan dat van het proletariaat en uit hun groeiend bewustzijn kan zich een moreel-humaan bewustzijn ontwikkelen. Kinderen zijn aangewezen op hun thuis en hun familie. Spelende, oefenende en lerende arbeid versterken de kracht van hun lichaam en hun verstand. Maar in de kapitalistische productie wordt het kind slechts geëvalueerd naar de bruikbaarheid van zijn arbeidskracht.

In het maatschappelijk leven komt rationele, individuele vrijheid centraal te staan. Het gezinsleven wordt een toevallige vorm van behoeftebevredestiging, en nabuurschap en vriendschap worden door belangengroepen en conventionele gezelligheid vervangen. Terwijl het volkse leven zich situeert op het niveau van de thuis, het dorp en de stad, zijn de ontwikkelde mensen meer grootstedelijk, nationaal en internationaal gericht. De handelaar is hiervan de typische exponent. Hij is in alle opzichten de absolute tegenhanger van de aan de grond gekluisterde landbouwer en van de ambachtelijke burger. Inzoverre het gewone volk door zijn arbeid ingeschakeld is in de handel en het kapitalisme, houdt het op, volk te zijn. Het volk past zich aan de vreemde krachten en omstandigheden aan en ontwikkelt zich. Wetenschap wordt onder diverse vormen aange-reikt als een medicijn voor zijn ongeciviliseerd zijn. Tegen de zin in van de kapitalistische klasse wordt het volk een "proletariaat" dat leert denken en zich bewust worden van de omstandigheden die het bindt aan de arbeidsmarkt. Uit deze kennis groeit het besluit om zich van deze boeien te bevrijden. Het volk verenigt zich in vakbonden en partijen voor sociale en politieke actie. Net zoals de kapitalistische organisaties krijgen deze verenigingen een grootstedelijk, nationaal en uiteindelijk een internationaal karakter. Hun doel is medeëigenaar worden van het kapitaal. Aangezien dit de warenproductie en de buitenlandse handel opheft, betekent dit tevens het einde van de maatschappij, in zijn economische betekenis.

*Deel III*DE SOCIOLOGISCHE GRONDSLAGEN
VAN HET NATUURRECHT

Hoofdstuk 1: ENKELE VOORAFGAANDE DEFINITIES EN BEPALINGEN

§ 1. Het zelf en de persoon

Het *zelf* of het subject met menselijke wezenswil is een organische eenheid door zijn eigen innerlijke bepaaldheid. Net zoals een organisme is het zelf opgebouwd uit kleinere delen die doorheen hun onderlinge relaties de vorm en de samenhang van het geheel levendig in stand houden en gestalte geven. Toch is dit geheel niet het produkt van de werking van de delen, maar een zelfstandige eenheid waarin de delen hun oorsprong vinden. Het specifieke kenmerk van elke organische eenheid is dat haar delen zélf organismen zijn. Elk geheel heeft zichzelf tot doel en vindt hierin zijn eenheid. De delen zijn gelijk in de mate dat ze bijdragen tot het geheel, maar verscheiden in de mate dat ze de uitdrukking zijn van een eigen functie. In die zin zijn de delen niet louter middel voor het bestaan en het doel van het geheel, maar bezitten ze tegelijkertijd een eigen bestaan en een eigen doel.

De *persoon* of het subject met menselijke verstandswil is een mechanische eenheid door zijn externe bepaaldheid. De persoon is een fictie, een constructie van wetenschappelijk denken. Zijn eenheid heeft een conceptueel, nominaal en imaginair karakter. Elke individuele mens is de meest natuurlijke vertegenwoordiger van zijn eigen persoon. Bijgevolg is er slechts sprake van reële en natuurlijke personen in zoverre er mensen zijn die zichzelf als persoon onderscheiden. Als natuurlijke personen zijn alle mensen gelijk, allen beschikken ze over een onbeperkte vrijheid om hun doeleinden te bepalen en om de gewenste middelen aan te wenden. Elke persoon is zijn eigen meester en niemand meester van iemand anders; personen bestaan onafhankelijk van elkaar. Het concept persoon manifesteert zich ook in een verzameling van mensen die samen eenzelfde wil opbouwen en die hierin een geldige uitdrukking zien van hun eigen wil. Aangezien de persoon een constructie, een fictie is, sluit een subject met verstandswil zich hier beter bij aan dan een subject met wezenswil.

§ 2. Rechtssystemen en wilsvormen

Elke gemeenschapsrelatie kan in wezen opgevat worden als een hoger of algemener zelf, in dezelfde zin als individuele mensen zich als een zelf opvatten. Hiertegenover staat elke maatschappelijke relatie als een hoger persoon met eigen krachten en middelen, als een werkingsbekwame eenheid. In deze betekenis is de gemeenschap het subject van met elkaar verbonden wezenswillen en de maatschappij het subject van met elkaar verbonden verstandswillen. Terwijl de wil van de gemeenschap zich uitdrukt als een afzonderlijke eenheid met een eigen bestaan, is de wil van de maatschappij slechts denkbaar in zoverre verschillende verstandswillen in hun contractrelaties het bestaan van deze wil als constructie erkennen. Met dit onderscheid tussen gemeenschap en maatschappij stemmen twee verschillende rechtssystemen overeen. In het eerste systeem, gekend onder de naam *familierecht*, zijn mensen op elkaar betrokken als natuurlijke leden van een geheel. In het andere systeem, het *verbintenissenrecht* genoemd, treden mensen als onafhankelijke individuen tot elkaar toe vanuit hun eigen verstandswil. Deze beide rechtssystemen laten hun ware aard zien in het domein van het eigendomsrecht.

In het verschijnsel *eigendom* vindt het algemene wilsbegrip, met vrijheid als centraal kenmerk, zijn materiële uitdrukking. In de sfeer van de wezenswil kan eigendom als bezit omschreven worden en in de sfeer van de verstandswil als vermogen. Psychologisch gezien, is bezit een verruiming van het eigen wezen, terwijl vermogen betrekking heeft op een vermeerdering van werkelijke handelingsmogelijkheden. Bezit is een natuurlijke en ondeelbare eenheid, maar vermogen, daarentegen, is de som van individuele en vervreembare dingen.

Bezit behoort tot het familierecht en vermogen tot het verbintenissenrecht. In het familierecht manifesteert zich het natuurlijke recht dat de gemeenschap over haar leden uitoefent, terwijl in het verbintenissenrecht de kenmerkende werking van de maatschappij zichtbaar wordt. Het recht van de gemeenschap is ook een recht over alle objecten die aan deze leden toebehoren. Het meest oorspronkelijke object dat door een gemeenschap in bezit gehouden wordt, is de grond. De grond is verdeeld onder de verschillende families, maar blijft als eenheid behoren tot de gemeenschap. In een gemeenschap heeft het gebruik van een goed tot doel ofwel de onmiddellijke benutting ofwel het behoud ervan voor een toekomstig gebruik. Diametraal hiertegenover staat in een maatschappij de verkoop centraal, wat in wezen een niet-gebruik is. In deze ruilactiviteit drukt de verstandswil zich het adequaatst uit. Hierin zijn goederen slechts middel tot het verwerven van andere goederen en zijn ze als zodanig gelijk. Deze gelijkheid manifesteert zich materieel in het geld. Maar ook de verplichting en belofte een verbintenis te zullen nakomen, heeft een gelijkaardige ruilwaarde als het geld.

Verder vinden we de tot nu toe reeds vermelde tegenstellingen tussen gemeenschap en maatschappij, wezenswil en verstandswil, zelf en persoon, bezit en vermogen, grond en geld, familierecht en verbintenissenrecht ook terug in de rechtsvormen: status en contract.

§ 3. Statusrelaties en contractrelaties

In het familierecht is gezag in wezen gezag van het geheel over de delen, of van het ene deel over het andere, zoals de vader gezag uitoefent over zijn zonen en zijn knechten. Complete vrijheid, maar ook complete slavernij behoren niet tot de aard van de gemeenschap. Dienstbaarheid in de gemeenschap impliceert eerst en vooral het behoren tot een geheel en de mogelijkheid tot deelname in de bescherming en de rechten van de gemeenschap. Het daaruit voortkomend gezag kan twee vormen aannemen. In het ene gezagstype zorgt de gezagdrager voor de bescherming, de leiding en de vorming van zijn onderdanen. In een tegengesteld gezagstype is de gezagdrager toegewijd aan zijn eigen zaak, aan een waarde die hij oproept en voorstaat. De anderen beschouwt hij weliswaar als gelijken maar plaatst hij onder zijn hoede en in zijn dienst. Terwijl in het eerste gezagstype de wil van de gezagdrager zich als een bevel uit, neemt dit in het tweede gezagstype de vorm aan van een verzoek. De klemtoon ligt in de eerste vorm op de waardigheid van de gezagdrager, in de tweede vorm op zijn dienstbaarheid. Alle gezagsrelaties zijn tot één van deze types terug te voeren of als een mengvorm op te vatten.

Het is onjuist om het proletariaat in een maatschappij te omschrijven met de term loonarbeiders. Net zoals de term broodheer niet geschikt is om de ondernemer, de fabrikant of de vennootschap aan te duiden. De eigenlijke betekenis van loon is afkomstig uit de sfeer van de wezenswil. Loon is een weldaad die vrijwillig en regelmatig verleend wordt omwille van verleende diensten of geëerde kwaliteiten. De beloner is hiertoe niet door een contract gebonden, maar is moreel verschuldigd om zijn belofte te volbrengen wanneer de voorwaarden vervuld zijn. Hiertegenover staat een ruilrelatie waarin een prijs betaald wordt in ruil voor de overdracht van een goed. Elke dienstrelatie kan in een contractrelatie overgaan van zodra de vereiste handeling zich als een objectief element losmaakt van de wilssfeer van de handelende persoon en als een goed, mits betaling, kan verhandeld worden.

Gezaghebbers geven aan hun ondergeschikten een loon als equivalent voor de bijdrage van de ondergeschikten aan het leven en het onderhoud van de gezaghebbers. Zowel het loon als deze bijdrage zijn typische gemeenschapskenmerken en vinden hun zichtbare uitdrukking in de dankbaarheid voor het genoten

goed. Wanneer deze bijdragen omgezet worden in belastingen verliest de gezaghebber weliswaar zijn sociale status maar verwerft hij in zijn maatschappelijke relaties een onafhankelijk inkomen. Analooft heeft voor de ondergeschikten deze ontwikkeling naar contractrelaties een tweevoudige betekenis. Hun positie in dienstverband wordt oneervol, maar louter economisch gezien kunnen ze genieten van een ruime betaling die méér kan omvatten dan enkel een vergoeding voor de geleverde bijdrage. Soms kan deze betaling slechts een *aalmoes* zijn, wat weliswaar in een gemeenschap een andere betekenis heeft dan in een maatschappij. Vanuit de wezenswil is de aalmoes een teken van medelijden en plichtsgevoel. Daarentegen verschijnt vanuit de verstandswil de aalmoes als een vorm van vrijgevigheid. Hier wordt de aalmoes een teken van macht en rijkdom of het resultaat van sociale conventies en etiquette. In dit verband is ook het fenomeen van het drinkgeld vermeldenswaardig. Deze merkwaardige mengeling van betaling, loon en aalmoes kondigt het einde van de gemeenschap aan. Daartegenover staat het geschenk dat in zijn oorspronkelijke betekenis een natuurlijke eenheid tot stand brengt tussen gever en ontvanger. Maar ook het geschenk kan een conventioneel karakter krijgen, alhoewel toch getracht wordt om de bijhorende sentimentaliteit te bewaren.

§ 4. Rechtspersonen in gemeenschap en maatschappij

Het recht is de uitdrukking van de gezamenlijke wil en in deze betekenis kan het als natuurrecht omschreven worden. Als uitdrukking van de wezenswil geeft het natuurrecht gestalte aan de organische menselijke verbondenheid, terwijl in relatie tot de verstandswil het natuurrecht verschijnt als een mechanisch proces dat uitwisseling van eigendommen en goederen reguleert. In de hieruit voortvloeiende theorie van rechtspersonen en rechtsinstellingen wordt onderscheid gemaakt tussen twee basisvormen van sociaal leven: een *verbond* ("Verbindung"), als een gesloten eenheid, en een *verbintenis* ("Bündnis"), als een eenvoudige, wederzijdse relatie. In een gemeenschap is het verbond de oorspronkelijke toestand van waaruit de verbintenis zich ontwikkelt. Daarentegen vertrekt de maatschappij bij de verbintenis om te komen tot een verbond als een twee- of meervoudige verbintenis.

Zowel in het recht als in het gehele menselijke bestaan voltrekt zich een analoge evolutie. Eerst manifesteert zich in de gemeenschap een ontwikkeling van verbonden naar verbintenissen en hierna ontstaat in de maatschappij een verschuiving van verbintenissen naar verbonden. In de gemeenschap zijn deze sociale relatievormen vooral merkbaar in het familie- en in het eigendomsrecht, terwijl in de maatschappij het vermogens- en het verbintenissenrecht primeert. De fa-

milie is het oorspronkelijke type van een verbond in een gemeenschapsbetekenis, terwijl verbintenis, in een gemeenschap, het best gestalte krijgt in de relatie tussen meester en leerling. In de gemeenschap is de belangrijkste tussenvorm tussen verbintenis en verbond het huwelijk. Al deze statusrelaties kunnen evolueren tot contractrelaties, maar niet zonder hun organisch karakter te verliezen. Het bezit van welbepaalde kwaliteiten moet dan plaats ruimen voor het beschikken over kwantitatief meetbare bekwaamheden of vermogens. Hierdoor treden in een contractrelatie de betrokken partijen elkaar als gelijken tegemoet ongeacht hun individuele verschillen.

In een maatschappij is een verbond anders dan een verbond in een gemeenschap. Aangezien in een maatschappij elk individu handelt vanuit zijn eigen verstandswil, zijn al zijn activiteiten gericht op een welbepaald doel met behulp van welbepaalde middelen. Elk verbond laat zich in een maatschappij leiden door deze verstandswil. Terwijl in een gemeenschap een verbond vergelijkbaar is met een uitwisseling van energie, komen in een maatschappij verbonden tot een vermogenstoename door een samensmelting van beschikbare middelen. Dergelijke verbonden vinden we terug in het bankwezen, de handel en de produktie. In een maatschappij streeft een verbond winst na, waardoor het tot stand gebrachte inkomen terug verdeeld kan worden over de leden van dit verbond. Om het beheer van dit vermogen het best te laten verlopen, creëert men welbepaalde rechtsregels en krijgt het verbond concreet gestalte in een vertegenwoordigend lichaam, meestal onder de eenvoudige vorm van een algemene vergadering met beslissingsbevoegdheid.

Recent merken we de opkomst op van verbonden onder minder vermogende personen, gericht op de samenaankoop van goederen of op de eigen produktie van noodzakelijke goederen. Dergelijke verbonden worden *coöperatieven* genoemd ("Genossenschaften") en hun rechtsvorm gelijk op die van een naamloze vennootschap. Weliswaar aangepast aan de voorwaarden van een maatschappij, komt hierin het principe van de gemeenschapseconomie terug tot leven.

Hoofdstuk 2: NATUURLIJKE ELEMENTEN IN HET RECHT

In een gemeenschap is het recht een produkt van menselijk denken. Dit systeem van ideeën, regels en leerstellingen is gebaseerd op een natuurlijke verbondenheid tussen mensen. Geldend voor de gehele mensheid wordt het recht afgeleid uit wat de natuur ons leert over het wezen van de mens. Bijvoorbeeld, het familierecht vloeit voort uit kenmerken van de op een natuurlijke aandrift gebaseerde wilsrelatie tussen man en vrouw. Op analoge wijze ontstaan normen die betrekking hebben op de relaties tussen ouder en kind, meester en dienaar.

Als gemeenschappelijke recht voor alle mensen overstijgt het *natuurrecht* het Romeinse recht. Het natuurrecht kan gedefinieerd worden als een geheel van regels door de natuurlijke, menselijke rede vastgelegd en door alle volkeren op dezelfde wijze in acht genomen. Daarom kan natuurrecht ook *gemeen recht* genoemd worden. Met het oorspronkelijk karakter van dit natuurrecht wordt niet bedoeld dat dit recht in tijd voorafgaat aan alle andere rechtstelsels, maar wel dat het dient begrepen te worden als een eeuwige waarheid, als een ideaal.

Het natuurrecht is het resultaat van een observatie van de gewoonten onder verschillende volkeren. Uit deze observatie leren we dat de mens wezenlijk de bekwaamheid bezit om samen met anderen handelingen op te bouwen waardoor hij zijn volmaakte vrijheid kan bereiken en behouden, ook doorheen vrijwillig aangegane verplichtingen, contracten en verbintenissen. Deze opvatting over de natuurlijke redelijkheid, vrijheid en gelijkheid van de mens is historisch overschaduwed geworden door een rechtstheorie die natuurrecht losmaakt van het gemeen recht van alle volkeren. Volgens deze rechtstheorie onderscheidt het gemeen recht zich doordat het enkel betrekking zou hebben op de mens. Aan de grondslag van het natuurrecht zou niet de menselijke rede liggen, maar noodzakelijke vereisten van co-existentie. In deze opvatting wordt het noodzakelijke met het algemene gelijkgeschakeld, wat niet houdbaar is want wat algemeen is bij de mens hoeft daarom nog niet aanwezig te zijn onder de dieren. Bovendien sluit dit niet uit dat het gemeen recht als een ordening begrepen kan worden die in het menselijk gevoel ervaren wordt als een noodzakelijkheid. Zo is zowel bij dier als mens de moederliefde als instinct aanwezig, maar bij de mens is dit instinct ook uitgebouwd tot een plichtsgevoel. De rechtsregels die hieruit resulteren zijn een onderdeel van het gemeen recht geworden. Het gemeen recht legt

een verbod op incest op, terwijl alle andere buitenechtelijke relaties door het natuurrecht als onvolmaakt beschreven worden.

Het natuurrecht is wel noodzakelijk in de betekenis dat het een onontbeerlijk middel is om een op de menselijke rede gebaseerde samenleving mogelijk te maken. De nood aan een dergelijke universele ordening groeit naarmate steeds méér verschillende soorten mensen elkaar als gelijken, als met rede begaafde mensen ontmoeten. Dit brengt de meest verschillende mensen samen en polijst alle verschillen en ongelijkheden totdat het beeld van een abstracte mens gecreëerd wordt. Het natuurrecht in deze betekenis is karakteristiek voor een maatschappelijke ordening en manifesteert zich het zuiverst in het handelsrecht. Tegelijkertijd met de verfijning, systematisering en codificatie van dit recht, manifesteert zich in het Romeinse Rijk een trend naar moreel verval. Weinig auteurs hebben een causale band tussen beide fenomenen gelegd. Dit rationele recht werd slechts mogelijk door de emancipatie van het individu los van alle banden met familie, land en stad en met tradities, gewoonten en plichten. Met de ondergang van de dorpsgemeenschap, de landbouwgemeenschap en de stedelijke ambachtsgroepen kwam tevens de overwinning van het egoïsme, de brutaliteit, de leugen en de sluwheid, de zucht naar geld, genot en eer, maar ook de overwinning van het beschouwend, klare en nuchtere bewustzijn.

In de christelijke cultuur heeft zich een analoog proces voltrokken. Met de overname van het Romeinse recht ontwikkelt zich in de christelijk-germaanse wereld de maatschappij als samenlevingsvorm. Toch is het Romeinse recht hier niet de enige oorzaak van, want in Engeland heeft zich dezelfde trend voltrokken, zonder de invloed van het Romeinse recht. In dit proces wordt het gemeen (d.i. gemeenschappelijk) recht overschaduwd door het statutaire, *burgerlijke* (d.i. maatschappelijke) *recht*. In dit burgerlijk recht staat een privaatrecht centraal gebaseerd op de erkenning van handelingsbekwame individuen. In het familierecht wordt dit proces zichtbaar wanneer de vrouw maatschappelijke zelfstandigheid verwerft. Hierdoor worden huwelijk en gemeenschap van goederen herleid tot een burgerlijk contract dat met wederzijdse toestemming steeds kan beëindigd worden. Naast het Romeinse recht groeit in de moderne samenleving ook het filosofische, rationalistische natuurrecht. Oorspronkelijk dient dit rationele natuurrecht op publiekrechtelijk vlak enkel de belangen van de heersende klasse maar stilaan wordt dit natuurrecht ook aangewend door de onderdrukte klasse. Dit komt tot uiting in de eis om recht op inkomen aan arbeid vast te koppelen en in de veroordeling van woekerwinsten en grondspeculatie. Dit getuigt van een in de volksgeest sluimerende herinnering aan het recht in een gemeenschapsbetekenis. Die idee van gerechtigheid aanwezig in het natuurrecht is een eeuwig en onvervreemdbaar bezit van de menselijke geest.

Hoofdstuk 3: VORMEN VAN WILSVERBONDHEID: VOLKSGEMEENSCHAP EN STAAT

§ 5. Gebruiken, zeden en gewoonterecht

Gemeenschap en maatschappij bezitten elk een eigen manier om de wil van verschillende individuen met elkaar te verbinden. *Zeden* en *gebruiken* vormen de wil van de menselijke gemeenschap. Zij hebben betrekking op dikwijls herhaalde activiteiten die door oefening en traditie tot een natuurlijk en noodzakelijk element van het menselijk samenleven geworden zijn. De belangrijkste volksgebruiken zijn verbonden met regelmatig terugkerende, familiale gebeurtenissen zoals geboorte, huwelijk en sterfte. De onderliggende idee van deze gebruiken is de bevestiging en bewaring van de gemeenschap en de instandhouding van gevoelens van liefde, eerbied en vroomheid.

De ware aard van de gemeenschapswil komt tot uiting in de zeden van de gemeenschap. Hierin staat niet bloedverwantschap centraal, maar wel een gevoel van verbondenheid met de heimat. De heimat beschermt en voedt een volk, net zoals een moeder haar kind. Als een gemeenschappelijk erfgoed overgeleverd van vader op zoon is in de heimat een eigen wilsfeer aanwezig waarin mensen niet enkel naast elkaar leven, maar ook verbonden worden met vroegere en toekomstige generaties.

De zeden, en het hierop gebaseerde *gewoonterecht*, hebben voornamelijk betrekking op de ordening, ondersteuning en heiliging van het ware huwelijk, maar ook op de verdeling, de bescherming en de exploitatie van de gronden. Naar deze zeden en dit gewoonterecht, als uitdrukking van de gemeenschapswil, richten alle mensen, meesters en dienaars zich, net zoals hun voorvaderen dit gedaan hebben. Omdat het altijd zo geweest is, is dit voor hen de juiste levenswijze. De zeden dragen bij tot het bijleggen van ruzies en conflicten, maar ook tot de ondersteuning van de familiegeest, de versteviging van vriendschapsbanden en de vorming van een plichtsgevoel.

§ 6. Kenmerken van de volksgemeenschap

Zeden en gebruiken veronderstellen een mentale bekwaamheid die de mens doorheen zijn arbeid ontwikkelt. Doorheen deze arbeid drukt de gemeenschap haar eigen, algemene wezenswil uit in een positief recht, in een gewoonterecht. Het volk van een land, dat subject en drager is van dit positief recht, wordt een volksgemeenschap ("Gemeinwesen") genoemd. In de volksgemeenschap verwerft het georganiseerde volk zijn eigen identiteit.

De samenleving als idee drukt zich in de gemeenschap zuiver en in de volksgemeenschap volkomen uit. Terwijl een gemeenschap in al haar activiteiten naar binnen gericht is en met zichzelf bezig is, richt de volksgemeenschap zich naar buiten, afwerend, zoekend, veroverend en strijdend. In die zin vertegenwoordigt het *leger* de volksgemeenschap naar de buitenwereld toe. Een andere belangrijke groep is de *adel* die instaat voor de bescherming en de uitbreiding van het grondgebied. Bij het beheer van dit grondgebied doet de adel beroep op de hulp van het *gewone volk*. In een politieke betekenis, of m.a.w. in de volksgemeenschap, is de baron of ridder superieur aan het volk, maar in een economische betekenis, of m.a.w. in de oorspronkelijke patriarchale gemeenschap, is hij aan hen ondergeschikt en afhankelijk van hun goede wil voor zijn levensonderhoud.

De idee van de volksgemeenschap wordt het best belichaamd in de stad begrepen als een "polis" uit de Helleense cultuur, of als een vrije stad in de Germaanse cultuur. De burgers van een stad bekijken deze volksgemeenschap als hun idee, als het produkt van hun arbeid. Zij danken aan de stad hun vrijheid, hun eigendom en hun eer. De wil van een volksgemeenschap kan in één, meerdere of vele personen veruitwendigd worden. In een patriarchale volksgemeenschap domineert de monarch, in een rurale volksgemeenschap de adel en in een stedelijke volksgemeenschap het volk. Toch verwerft een volksgemeenschap slechts haar volmaakte waardigheid uit een consensus van deze drie organen, waarbij weliswaar in realiteit één orgaan het overwicht kan bezitten.

§ 7. Kenmerken van de staat

Aansluitend bij het begrip wezenswil kan de term *coöperatie* ("Genossenschaft") gebruikt worden als een verbond in een gemeenschap en, aansluitend bij het begrip verstandswil, de term *vereniging* ("Verein") als een verbond in een maatschappij. Een coöperatie, is net als een volksgemeenschap, slechts als een natuurprodukt, enkel te begrijpen vanuit haar ontstaan en haar ontwikkelingsvoorwaarden. Daarentegen is een vereniging een in gedachten geconstrueerd wezen

dat het best begrepen wordt uit het doel waarvoor het middel en oorzaak is. Dit laatste geldt ook voor het begrip *staat* als een algemene maatschappelijke vereniging.

Elke coöperatie, alsook elke volksgemeenschap is een eenheid van wezenswil, met bijhorende zeden en rechtsregels die absolute en eeuwige geldigheid bezitten. De wilssfeer van het geheel gaat de wilssfeer van de verschillende individuen vooraf. Hiertegenover staat een vereniging als een complex geheel van contractuele relaties. In haar statuten duidt een vereniging haar eigen wil, haar eigen doel aan waarover de betrokken partijen akkoord gaan. De verschillende partijen brengen de nodige middelen samen om dit doel te bereiken. Dit schept rechten en plichten, maar om deze te doen naleven beschikt de vereniging over niet meer dwang dan één enkel individu. Andere middelen om haar macht uit te oefenen zijn vervat in de modaliteiten van het contract, maar deze zijn slechts effectief als de vereniging kan rekenen op samenwerking van de gehele maatschappij. Hiertoe moet de vereniging in voldoende mate beschikken over het nodige geld of vermogen om diensten en prestaties te kunnen betalen.

De staat heeft een tweeslachtig karakter. Vooreerst, is een staat, net als een vereniging, een constructie die op gelijke voet staat met andere rechtspersonen. In de relaties met zijn onderdanen is de staat ondergeschikt aan het natuurrecht als uitdrukking van de maatschappelijke wil. Een rechtsapparaat kan zowel door de staat als door een individu ingeroepen worden om eventuele geschillen te beslechten. Het natuurrecht, als de naakte belichaming van de sociale rede, is echter ontbloot van elke dwangkracht. De staat, daarentegen, is per definitie de drager van dit natuurlijk recht tot dwang. De staat kan het recht interpreteren en zijn verklaring wat recht is, betekent zoveel als wat recht zou moeten zijn.

In een tweede betekenis kan de staat ook met de maatschappij zelf of met de sociale rede samenvallen, als de absolute persoon van waaruit de andere personen hun bestaan afleiden. Dan wordt de gehele rechtsspraak afhankelijk van de staat. Het recht van de staat wordt het recht van de natuur. In een dergelijke natuurlijke ordening participeert iedere persoon in de wil van de staat. Bij verdere veralgemening kan ook de gehele goederenproductie onderdeel worden van dit overheidsbeheer, waardoor een mogelijke vorm van socialisme tot stand komt. Dit socialisme is denkbaar zonder de opheffing van het fundamentele onderscheid tussen de maatschappelijke klassen, namelijk als een coalitie van kapitalisten die hun produktie verderzetten voor hun eigen voordeel. Naarmate echter de maatschappij zich over de grenzen heen uitstrekt en een wereldstaat wordt, komt aan de warenproductie en het bijhorend meerwaardesysteem een einde. Dan kunnen de hogere klassen zich enkel nog in naam van de staat goederen toeëigenen of winsten verdelen. De staat blijft echter een kapitalistische institu-

tie, zelfs wanneer hij zich met de maatschappij identiek verklaart. Wanneer de arbeidersklasse zich meester maakt over de wil van de staat, houdt de staat op te bestaan. De politieke intenties van de arbeidersklasse sluiten niet aan bij die idee van de staat als uitdrukking van de wil van de maatschappij.

Tussen beide staatsconcepten bestaan er diepe sociale en historische verschillen, maar in werkelijkheid zijn er verschillende mengvormen mogelijk.

§ 8. Religie en publieke opinie

Een derde vorm van wilsverbondenheid, naast volksgemeenschap en staat, situeert zich op het mentale vlak. In een gemeenschap spreken we van geloof of religie, in een maatschappij van leerstelsels of publieke opinie. In deze wilsvormen is niet de fysisch-menselijke kracht werkzaam, noch de instrumentaliteit van materiële goederen, zoals geld. Enkel de verbeelding en de ideeën beïnvloeden de mentale activiteit van de mens. Deze wilsvormen treden oordelend en rechtsprekend op. Handelingen worden beoordeeld naar eigen principes, maximen en regels. Terwijl het geloof kenmerkend is voor de massa, de lagere klassen, de kinderen en de vrouwen, zijn leerstellingen daarentegen enkel weggelegd voor rationele, verstandige individuen, zoals mannen en ouderen.

De religie beoordeelt de zeden en gebruiken van een volk als goed of slecht. Ze beïnvloedt de gevoelens en het geweten van het volk door heiliging van familiegebeurtenissen zoals huwelijk, geboorte en sterfte. In dezelfde zin heiligt de religie de volksgemeenschap en versterkt ze zo de geldingskracht van het recht. Voorgesteld als de wil van God wint de wil van de ouderen en de voorvaders aan belang en waardigheid. In een religieuze volksgemeenschap wordt het volk door gezamenlijke rituelen één grote familie. Twee essentiële steunpunten in deze religieuze ondersteuning van het gemeenschapsleven zijn het huwelijk en de eed van trouw aan de gemeenschap.

De publieke opinie maakt aanspraak op algemeen geldende normen, opgebouwd vanuit een helder inzicht in de juistheid van aanvaarde doctrines. Om aan het leven in een maatschappij of staat te kunnen deelnemen, moeten alle personen zich voor deze algemene leerstellingen en inzichten interesseren, ze mede helpen vormen en weerstand bieden tegen valse en schadelijke opvattingen. De morele code die hieruit afgeleid wordt, richt zich niet op de gevoelens verbonden aan bepaalde handelingen maar op hun formele correctheid. Niet alleen correcte handelingen, maar vooral correcte meningen zijn belangrijk om consensus in de algemene publieke opinie te kunnen verkrijgen. Vooral overeenstemming op vlak van politieke opvattingen is belangrijk voor het bestaan van de staat. De staat

of de gezaghebbers zullen daarom trachten de opinie te beïnvloeden. Het individu wordt met deze opinie geconfronteerd als met een externe, vreemde macht. In deze communicatie van oordelen en meningen levert de pers een belangrijk aanbod. Ze is als machtsinstrument vergelijkbaar aan de materiële macht waarover de staat beschikt in leger, belastingen en ambtenarij. De pers is echter meer internationaal van karakter. Haar allerlaatste doel is dan ook de opheffing van de veelheid aan staten en de creatie van één enkele wereldrepubliek, een grenzenloze maatschappij zoals de Verenigde Staten van Amerika.

Toch behouden alle normen en bepalingen van de maatschappij een zekere verwantschap met de oorspronkelijke vorm van samenleven in een gemeenschap. Ze zijn, net als religieuze geboden, de mentale uitdrukking van een totaliteitsgedachte.

SLOT: BESLUIT EN OVERZICHT

§ 1. Twee samenlevingsvormen

Twee ordeningen van *sociaal* samenleven kunnen onderscheiden worden: één gebaseerd op een overeenstemming van wezenswillen en uitgebouwd in zeden en religie, en een ander gebaseerd op een vereniging van verstandswillen, ondersteund door politieke wetgeving en gelegitimeerd door de openbare opinie. Deze tegenstelling wordt weerspiegeld in twee rechtssystemen: een positief *rechts*-systeem opgebouwd uit afdwingbare normen, geworteld in het familieleven en in het grondbezit en door de religie geheiligd als uitdrukking van een goddelijke wil, tegenover een positief rechtssysteem dat de individuele verstandswil erkent en geldingskracht haalt uit de soevereine wil en macht van de staat en door de publieke opinie wordt verdedigd of aangevochten. Hiermee is ook een tweevoudig *moraliteits*begrip verbonden: enerzijds, moraal als uitdrukking van religieuze opvattingen en verbonden met familiale zeden en gebruiken; anderzijds, moraal als produkt en instrument van de publieke opinie.

Doorheen de geschiedenis zijn er voorwaarden gegroeid waardoor de band tussen de mens en de groepsgeest verzwakt en hieruit ontwikkelt zich het individu als een vrij persoon. Los van de familiale en coöperatieve banden worden de relaties tussen individuen niet langer gedragen door een gezamenlijke overeenstemming, door gemeenschappelijke gebruiken of opvattingen. Dit betekent ofwel oorlog en een onbegrensde vrijheid om elkaar te vernietigen of te onderdrukken, ofwel het besef dat er meer voordeel te halen valt uit het sluiten van banden en akkoorden. Deze laatste toestand heeft zich gerealiseerd in de maatschappelijke beschaving als een toestand waarin vrede en handel door conventies en wederzijdse angst mogelijk worden.

Net zoals uit de wezenswil het zuivere denken en de verstandswil groeien, ontwikkelen zich uit de oorspronkelijke vormen van gemeenschapsleven maatschappelijke vormen van samenleven. In deze evolutie nemen de handelaars de economische macht langzamerhand uit de handen van het volk en uit deze toestand groeit het kapitalistisch produktieproces. Parallel met deze omvorming van de sociale orde voltrekt zich een gelijkaardige verandering in het recht. Het contract wordt de basis van het gehele maatschappelijk systeem en de verstandswil verschijnt als staatswil. De staat bevrijdt zich méér en méér van tradities en gewoonten zodat het recht niet langer gewoonrecht is maar een produkt van de

politiek. Deze rechtsnormen en -institutes hebben echter niet dezelfde greep op de mens als de zeden en tradities. Op intellectueel vlak manifesteert deze ontwikkeling zich als een verschuiving van verbeelding naar denken, van religie naar wetenschap.

§ 2. De groei van de grootstad en de staat

Zowel in een gemeenschap, als in een meer ontwikkelde maatschappij kunnen we huis, dorp en stad onderscheiden als drie uiterlijke vormen van menselijk samenleven. Het dorp heeft meer en de stad minder kenmerken gemeen met de familiale sfeer. Eens de stad zich echter tot een grootstad ontwikkelt, verdwijnen deze kenmerken helemaal. In de *grootstad* bepalen de hogere klassen, de rijken en de *geschoolden naar welke standaarden de anderen zich in hun leven en wilssfeer moeten richten*. Dit scheidt een scherpe tegenstelling tussen rijk en arm, tussen heersers en dienaars. De grootstad is een typisch kenmerk van de maatschappij, terwijl in de stad toch nog elementen uit het familiale en rurale gemeenschapsleven behouden blijven. In de maatschappij is de grootstad tevens handels- en fabrieksstad, maar ook centrum van wetenschap, onderwijs en kunst. Als wereldstad bereikt de grootstad haar hoogste ontwikkelingsvorm. Hier worden voor de gehele wereld goederen geproduceerd, wetenschap bedreven, wetgeving opgesteld en publieke opinie gevormd. In een dergelijke metropool zijn wereldindustrie en wereldhandel aanwezig, de dagbladen zijn er wereldbladen en het volk verzamelt zich daar vanuit alle wereldhoeken vanuit een verlangen naar geld en plezier, maar ook vanuit leer- en nieuwsgierigheid.

Hiertegenover staat het familiale leven als basis voor het gemeenschapsleven, dat we in het dorp en in de stad terugvinden. De dorps- en stadsgemeenschap blijft een grote familie waarin verwantschap en status essentieel zijn. In de grootstad geraakt dit familiale leven in verval en worden eigendom en vermogen belangrijk om zich te onderscheiden. Zeden en gebruiken worden doorbroken, maar dit betekent niet dat de maatschappij geen controle meer heeft over haar vrije individuen. Hier nemen conventies de rol over van religie, zeden en gebruiken om te verbieden wat schadelijk is voor het algemeen belang. In engere zin wordt dit afgedwongen door de staat, met zijn rechtspraak en zijn politieapparaat. De staat heeft met moraliteit nauwelijks iets te maken; hij onderdrukt enkel handelingen die vijandelijk schijnen te zijn voor hemzelf of voor het algemeen welzijn.

De publieke opinie kan echter de staat soms wel aanzetten tot het gebruik van macht zodat iedereen gedwongen wordt om te doen wat nuttig is en te laten wat schadelijk is. Enkel de vrees om ontdekt en gestraft te worden door de staat, weerhoudt een heleboel mensen, niet enkel misdadigers, om al hun verlangens

en genoegens bevredigd te zien. De staat is hun vijand. Alhoewel de staat schijnbaar uit hun wil voortspruit, is de staat tegengesteld aan hun wensen. De staat bezit eigendom die niet de hunne is, dwingt hen tot legerdienst maar dit brengt hen niet dichterbij de uitgestalde luxe in de straten van de grootstad. Het volk kan enkel kiezen tussen arbeid in de fabriek en vrije tijd in een herberg. Het grootstedelijk leven leidt het gewone volk tot verval. Enkel door zijn aantal is het gewone volk in staat om macht te verwerven en om zich uit zijn lot te bevrijden. Door onderwijs en pers vormt het volk zich en wordt het bewust van zijn klassepositie. Door de klassenstrijd kunnen de gehele maatschappij, staat en cultuur vernietigd worden. Enkel wanneer er kiemen levendig blijven die het wezen en de idee van een gemeenschap in zich dragen, is het mogelijk dat een nieuwe cultuur zich heimelijk uit de ondergaande cultuur ontwikkelt.

§ 3. Van gemeenschap naar maatschappij

Twee tijdperken staan in de brede cultuurontwikkelingen tegenover elkaar: het tijdperk van de maatschappij volgt op het tijdperk van de gemeenschap.

In het tijdperk van de gemeenschap kunnen verschillende periodes onderscheiden worden waarin steeds méér de maatschappij benaderd wordt. Toch blijft de kracht van de gemeenschap, weliswaar in steeds mindere mate, aanwezig als een essentieel element van het sociale leven. De eerste periode wordt gevormd onder invloed van de akkerbouw waardoor nabuurschap de bloedverwantschap aanvult en het dorpsleven bij het familiale leven komt. Een tweede periode volgt wanneer het dorp zich tot een stad ontwikkelt. In het dorp en in de stad blijven mensen, net als in hun familiale sfeer, door een tijdsband met hun voorvaders verbonden. Echter in een dorp of stad primeert de ruimtelijke band met de grond waarop men samenleeft. In het tijdperk van de maatschappij is deze ruimtelijke band niet langer ondergeschikt aan deze tijdsband en hieruit ontwikkelt zich de grootstad. Deze ontwikkeling manifesteert zich dus als een voortschrijdende verstedelijking.

Deze gehele beweging kan ook begrepen worden als een overgang van een oorspronkelijke, eenvoudige en familiale vorm van *communisme* en een daarin berustend individualisme naar een onafhankelijk, grootstedelijk en universeel individualisme en een hierdoor bepaalde vorm van nationaal of internationaal *socialisme*. De observatie van deze ontwikkeling berust op kennis over de zuidoepese klassieke cultuur, van Athene tot Rome, en op de hierop volgende noordepese cultuur. De begrippen en bevindingen die in dit boek gepresenteerd werden, kunnen bijdragen tot een beter begrip van wat zich aan stromingen en conflicten heeft afgespeeld, gedurende de afgelopen eeuwen en wat in de toekomst nog zal gebeuren.

Vereniging voor sociologie

De Vereniging voor Sociologie werd in 1975 opgericht, met het doel de beoefening en de ontwikkeling van de sociologie en de beroepsbelangen van de sociologen te bevorderen. De Vereniging voor Sociologie is gefedereerd met de Association des Sociologues Belges de langue française in de Belgische Vereniging voor Sociologie die, als overkoepelend orgaan, de binding met de International Sociological Association verzekert.

Sinds 1979 geven de Vereniging voor Sociologie en de sociologische departementen van de Vlaamse universiteiten samen het Tijdschrift voor Sociologie uit.

Hoofdredacteur en verantwoordelijke uitgever: M. Elchardus

Redactiesecretaris: K. Deschouwer

Redactie: H. Brutsaert, K. Deschouwer, E. Henderickx, G. Loosveldt, H. Meulemans, B. Pijnenburg, H. Van Geel, J. Verhoeven, J. Vranken

Abonnementen: gratis voor de leden van de Vereniging voor Sociologie

Niet-leden: 800 fr. (voor studenten, werklozen en gelijkgestelden: 600 fr.)

Te storten op bankrekening nr. 001-0850956-41 van Tijdschrift voor Sociologie vzw,

p/a H. Van Meerbeeck, KULeuven-Departement Sociologie, E. Van Evenstraat 2C, 3000 Leuven

(In het abonnement zijn de afleveringen van Sociale Wetenschappen Klassiek inbegrepen. Ze zijn ook afzonderlijk verkrijgbaar.)

Het onderscheid *Gemeinschaft-Gesellschaft*, gemeenschap-maatschappij, is uitgegroeid tot een bijna vanzelfsprekend begrippenpaar om de overgang aan te duiden van een traditionele, agrarische samenleving naar onze moderne, kapitalistische maatschappijvorm. Ferdinand Tönnies (1855-1936) heeft met dit onderscheid aan de sociologie, als jonge wetenschap, blijvend een eigen gelaat verschaft. Hoewel deze tweedeling niet zonder kritiek onthaald werd, is Tönnies erin geslaagd om toenmalige sociale grondverschuivingen op het vlak van huwelijk en gezin, stad en platteland, landbouw en industrie, kunst en cultuur, moraal en recht op één lijn te plaatsen als verschillende variaties op éénzelfde thema. Als een muzikale compositie weeft hij zijn conceptueel en empirisch materiaal rond twee met elkaar verbonden leitmotieven: het sociaal-psychologisch onderscheid tussen wezenswil en verstandswil weerspiegeld in het socio-structureel onderscheid tussen gemeenschap en maatschappij. *Gemeenschap en Maatschappij* laat zien hoe een sociaal bewogen intellectueel rond de eeuwwisseling de komst van onze moderne, individualistische samenleving met gespannen, maar niettemin ook met hoopvolle verwachtingen tegemoet ziet.

MARTIN RUIBENS is wetenschappelijk medewerker aan de Faculteit Sociale Wetenschappen van de K.U. Leuven.